LATVIJAS BANKA
EIROSISTĒMA

Finanšu Pieejamības Pārskats

ISSN 2592-981X

2023

Finanšu Pieejamības Pārskats

2023. gada oktobris

FINANŠU PIEEJAMĪBAS PĀRSKATS

2023. gada oktobris, Nr. 1
© Latvijas Banka, 2023

Pārpublicējot obligāta avota norāde.

Latvijas Banka
K. Valdemāra iela 2A, Rīga, LV-1050
Tālrunis: 67022300 info@bank.lv
https://www.bank.lv; https://www.makroekonomika.lv

Saturs

Kopsavilkums 4

1. Kredītu piedāvājums un konkurence banku sektorā 6

Finansējuma piesaistes izmaksas 10

Kredītrisks un sagaidāmie zaudējumi 11

1. ielikums. Kas nosaka kredītu procentu likmju dinamiku? 12

2. Nebanku finanšu starpniecība 16

3. Uzņēmumu pieprasījums pēc ārējā finansējuma un to finansiālā veselība 20

2. ielikums. Cik vēl Latvijā ir kreditējamu uzņēmumu? 27

4. Mājsaimniecību finansiālā situācija un pieprasījums pēc ārējā finansējuma 29

Secinājumi 33

Kopsavilkums

Stabila piekļuve finansējumam ir svarīga veselīgas tautsaimniecības sastāvdaļa, kas balsta investīciju aktivitāti un tādējādi arī veicina ekonomisko izaugsmi. Tāpēc labi funkcionējoša finanšu sistēma ir viens no kritērijiem, kas stiprina valsts ekonomisko attīstību ilgtermiņā. Šajā pārskatā no dažādiem skatpunktiem analizēta finansējuma pieejamība Latvijā.

Ārējais finansējums uzņēmumiem un mājsaimniecībām Latvijā galvenokārt tiek piesaistīts ar banku starpniecību, tāpēc norisēm kreditēšanas tirgū ir nozīmīga ietekme uz makroekonomisko situāciju valstī. Kopš globālās finanšu krīzes kreditēšanas aktivitāte attiecībā pret tautsaimniecības apjomu Latvijā ir sarukusi vairāk nekā trīskārt – vēl 2011. gadā izsniegto kredītu atlikums bija tuvu 90 % no iekšzemes kopprodukta (IKP), bet 2023. gada 2. ceturksnī tas bija tikai 27.1 %. Lai gan sākotnēji pārmērīgu parādsaistību samazināšanās pēc globālās finanšu krīzes bija pamatota, kreditēšana turpināja būt vāja, arī neskatoties uz būtisku mājsaimniecību, uzņēmumu un valsts finansiālās situācijas uzlabošanos. Ilgstoša un būtiska kreditēšanas apjoma krituma iemesli ir meklējami gan finansējuma piedāvājuma, gan arī pieprasījuma pusē.

Starp piedāvājuma puses faktoriem izceļama augsta tirgus koncentrācija banku sektorā, kas atspoguļojas stingros kreditēšanas nosacījumos un salīdzinājumā ar pārējām eirozonas valstīm nepievilcīgā kredītu cenā. Uzņēmumu aptaujas liecina, ka Latvijā to uzņēmumu īpatsvars, kuri ir neapmierināti ar kredītu pieejamību, ir krietni lielāks nekā vairākumā Eiropas Savienības (ES) valstu.

Kredītu procentu likmes Latvijā un Baltijas valstīs kopumā jau ilgstoši ir bijušas starp augstākajām eirozonā teju visos kreditēšanas segmentos. Augstās kredītu procentu likmes nevar izskaidrot ne ar dārgāku finansējuma piesaisti pašām bankām, ne arī ar būtiski zemāku kredītu kvalitāti. Tas sniedz netiešas norādes uz samērā augstu procentu likmju uzcenojumu, un to apstiprina arī fakts, ka Latvijā pat **visdrošāko** mājokļa kredītu[1] procentu likmes ir krietni augstākas nekā **vidējās** kredītu procentu likmes vairākumā citu eirozonas valstu.

Kopš 2022. gada vidus kredītu procentu likmes ir būtiski pieaugušas – to noteicis Eiropas Centrālās bankas (ECB) procentu likmju kāpums. Samērā ierobežota ilgtermiņa procentu likmju fiksācijas piedāvājuma dēļ Latvijā (un arī Lietuvā un Igaunijā) pārliecinoši lielākā daļa kredītu ir ar procentu likmju fiksācijas periodu līdz 1 gadam. Tas nozīmē, ka procentu likmes ir būtiski pieaugušas ne tikai no jauna izsniegtajiem kredītiem, bet arī lielākajai daļai iepriekš izsniegto kredītu. Tādējādi procentu likmju kāpumu kredītņēmēji Baltijas valstīs šobrīd izjūt vairāk nekā kredītņēmēji citviet eirozonā.

Lai gan bankas nav vienīgais ārējā finansējuma avots, samērā vāji attīstīts kapitāla tirgus ierobežo uzņēmumu iespējas piesaistīt finansējumu citviet. Akciju tirgus kapitalizācija un kotēto uzņēmumu skaits ir ļoti mazs salīdzinājumā ar pārējām ES valstīm un atpaliek arī no Lietuvas un Igaunijas. Arī obligāciju tirgū aktivitāte ir zema. Nozīmīga loma finansējuma pieejamībā ir līzinga sabiedrībām un AS "Attīstības finanšu institūcija Altum" (Altum). Tomēr pakalpojumu specifikas dēļ to veiktās kreditēšanas apjoms salīdzinājumā ar banku veikto kreditēšanu ir mazs.

Uzņēmumu aptaujas liecina, ka kopš globālās finanšu krīzes uzņēmumu pieprasījums un nepieciešamība pēc ārējā finansējuma ir augusi un pat bijusi augstāka nekā daudzās citās eirozonas valstīs. Vienlaikus Latvijā ir viens no lielākajiem tādu uzņēmumu īpatsvariem eirozonas valstīs, kuri uzskata nepietiekamu finansējuma pieejamību par lielu šķēršli ilgtermiņa investīciju veikšanai. Šie pretējie aspekti atspoguļojas lielākā finansējuma trūkumā (*financing gap*), kura dēļ tiek atliktas vai pat netiek veiktas uzņēmumu investīcijas un tiek kavēta Latvijas tautsaimniecības attīstība.

Tomēr ar ārējā finansējuma pieprasījumu vien nepietiek, ja uzņēmumu spēja piesaistīt finansējumu ir vāja. Vairāki rādītāji joprojām liecina par zināmām problēmām ar Latvijas uzņēmumu finansiālo veselību. Teju katrs trešais uzņēmums saimniecisko darbību veic ar negatīvu pašu kapitālu. Vienlaikus kopš globālās finanšu krīzes uzņēmumu finansiālā veselība ir būtiski uzlabojusies. Situācija ar uzņēmumu kapitalizāciju,

[1] 5. procentile jeb 5 % mājokļu kredītu ar zemākajām procentu likmēm.

pelnītspēju un spēju segt saistības ir būtiski labāka nekā pirms 10 gadiem, neraugoties uz ekonomiska rakstura satricinājumiem, kas pieredzēti pēdējos gados, t. sk. Covid-19 pandēmiju un Krievijas iebrukumu Ukrainā.

Tas liek secināt, ka uzņēmumu segmentā sarūkošā kreditēšanas aktivitāte ir lielākā mērā saistāma ar ierobežoto finansējuma pieejamību, nevis uzņēmumu vēlmi un spēju aizņemties. Proti, fakts, ka vienlaikus ar uzņēmumu finansiālās situācijas uzlabošanos ir vērojams kreditēšanas aktivitātes kritums, liecina par kredītu pieejamības pasliktināšanos. Taču neapšaubāmi – samērā augsts uzņēmumu ar vāju finansiālo veselību īpatsvars un ēnu ekonomikas izplatība ierobežo Latvijas uzņēmumu iespējas uzņemties tik lielu saistību apmēru kā citviet eirozonā.

Mājsaimniecību finansiālā situācija un spēja uzņemties saistības ir krietni uzlabojusies, tomēr tas nav atspoguļojies būtiskā mājokļu kreditēšanas aktivitātes kāpumā. Jaunu mājokļu būvniecības aktivitāte ir būtiski zemāka nekā Lietuvā un Igaunijā. Tā iemesli meklējami vairākās strukturālās nepilnībās, piemēram, ar būvniecības procesu saistītajos birokrātiskajos šķēršļos, kā arī relatīvi augstajās kredītu procentu likmēs un kredītu nepieejamībā reģionos.

1. Kredītu piedāvājums un konkurence banku sektorā

Nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām izsniegto kredītu atlikums Latvijā 2023. gada 2. ceturksnī bija vēsturiski zemā līmenī – 27.1 % no IKP – t. i. aptuveni trīs reizes mazāks nekā eirozonas valstīs vidēji (1. att.). Kopš globālās finanšu krīzes kreditēšanas aktivitāte Latvijā ir sarukusi vairāk nekā trīskārt – vēl 2011. gadā izsniegto kredītu atlikums bija tuvu 90 % no IKP. Lai gan sākotnēji pārmērīgu parādsaistību samazināšanās pēc globālās finanšu krīzes bija pamatota, vairāki faktori norāda, ka esošais kreditēšanas apjoms ir pārāk zems.

1. attēls

Mājsaimniecībām un nefinanšu sabiedrībām izsniegto kredītu atlikums eirozonas valstīs 2023. gada 2. cet.
(% no IKP)

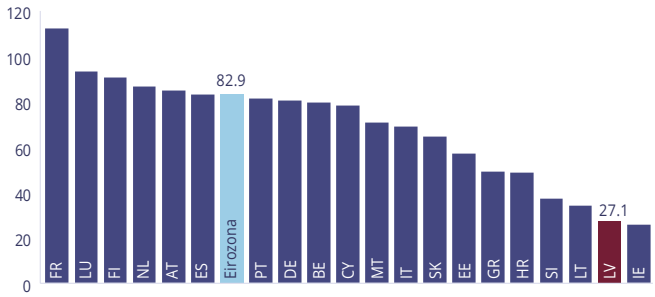

Avoti: ECB Statistisko datu noliktava (*Statistical Data Warehouse*; SDW), *Eurostat*.

Kreditēšanas aktivitāte ir bijusi zema gan mājsaimniecību (galvenokārt mājokļu), gan arī uzņēmumu segmentā (2. att.). Lai gan lejupvērsta tendence kreditēšanas aktivitātē bijusi vērojama arī Lietuvā un Igaunijā, kredītu apjomu samazinājums tur ir bijis mērenāks nekā Latvijā. Kopš 2011. gada mājokļa kredītu atlikuma attiecība pret IKP Latvijā ir sarukusi par divām trešdaļām, bet Lietuvā un Igaunijā tikai par trešdaļu. Vēl nozīmīgāks kreditēšanas apjoma samazinājums bija vērojams uzņēmumu segmentā – Latvijā 2023. gada 2. ceturksnī nefinanšu sabiedrībām izsniegto kredītu atlikuma attiecība pret IKP bija tikai ceturtdaļa no 2011. gada līmeņa, savukārt Baltijas kaimiņvalstīs aptuveni puse.[2]

2. attēls

Mājsaimniecībām un nefinanšu sabiedrībām (NFS) izsniegto kredītu atlikums
(% no IKP)

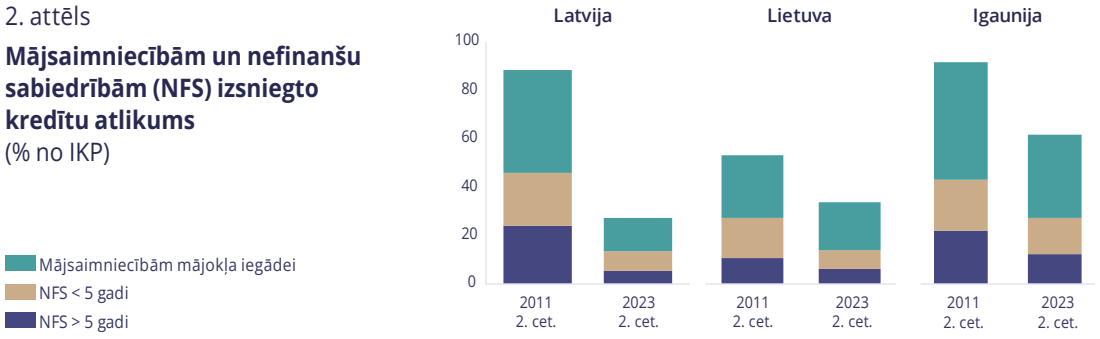

Avoti: ECB SDW, *Eurostat*.

Viens no zemās kreditēšanas aktivitātes iemesliem ir problēmas ar kredītu pieejamību, par ko liecina uzņēmumu aptauju rezultāti. Eiropas Komisijas (EK) un ECB apsekojums par finansējuma pieejamību uzņēmumiem (*Survey on the access to finance of enterprises*; SAFE) liecina, ka, lai gan Latvijā banku kredītiem piesakās samērā liela daļa uzņēmumu, kredītus saņem tikai maza daļa no tiem (3. att.). Tas netieši liecina par lielu kredītu atteikumu skaitu, kas savukārt var mazināt uzņēmumu vēlmi vērsties pie bankām nākotnē. Uz to norāda arī SAFE aptaujas rezultāti – Latvijā ir samērā liels tādu uzņēmumu īpatsvars, kuri kredītiem nepiesakās iespējama atteikuma dēļ (4. att.).

[2] Šajā laikā banku sektors Baltijas valstīs pieredzēja arī nozīmīgas strukturālas pārmaiņas, kam bija negatīva ietekme uz kreditēšanas aktivitāti.

3. attēls

To uzņēmumu īpatsvars, kuri pieteikušies un saņēmuši banku kredītus sešu mēnešu periodā 2022. gadā
(%)

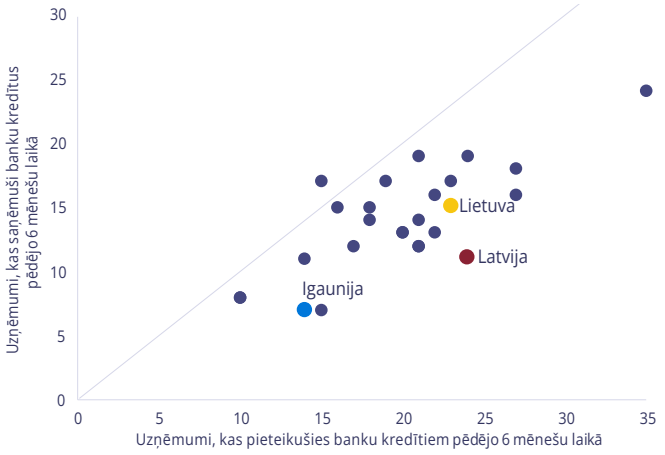

Avots: SAFE, 2022.

4. attēls

To uzņēmumu īpatsvars, kuri nepieteicās banku kredītiem iespējama atteikuma dēļ 2022. gadā
(%)

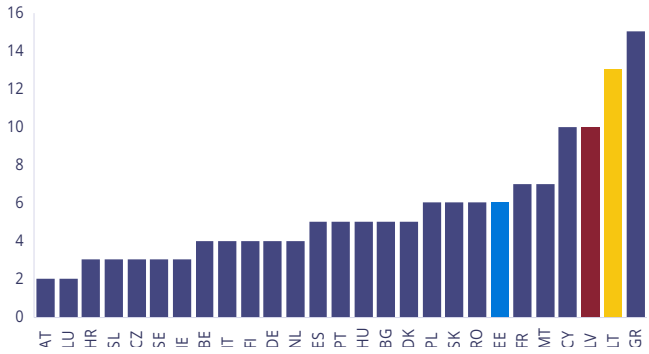

Avots: SAFE, 2022.

Arī Eiropas Investīciju banka (EIB) ir secinājusi, ka Latvijā pastāv problēmas ar ārējā finansējuma pieejamību[3]. Finansiāli ierobežoto uzņēmumu īpatsvars Latvijā ir aptuveni divas reizes lielāks nekā ES vidēji (5. att.). Par finansiāli ierobežotiem tiek uzskatīti tie uzņēmumi, kuri pieteicās ārējam finansējumam, bet to nesaņēma, saņēma mazāk, nekā gaidīts, vai arī nepieteicās iespējama noraidījuma vai augstas cenas dēļ. ES vidēji par finansiāli ierobežotiem uzskatāmi aptuveni 6 % uzņēmumu, bet Latvijā – līdz pat 16 % uzņēmumu. Galvenie uzņēmumu neapmierinātības iemesli, piesaistot ārējo finansējumu, ir pārmērīgas ķīlas prasības un augsta finansējuma cena (6. att.).

5. attēls

Finansiāli ierobežotie uzņēmumi*
(% no visiem uzņēmumiem, kas sniedza atbildes)

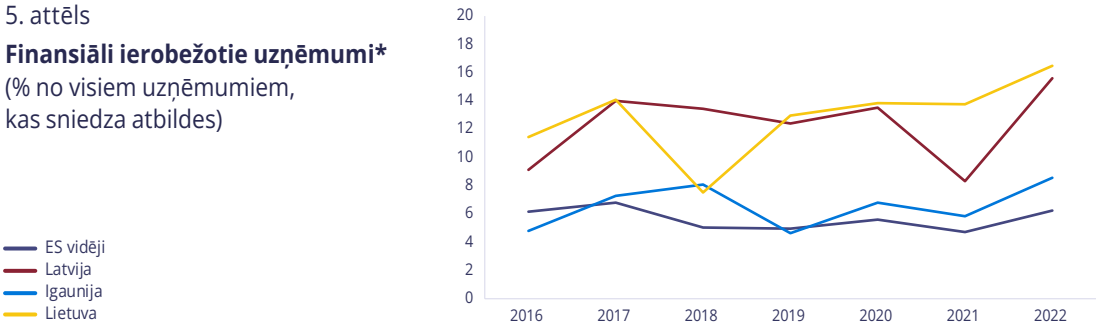

* Finansiāli ierobežotie uzņēmumi ietver tos uzņēmumus, kuri pieteicās ārējam finansējumam, bet to nesaņēma vai saņēma mazāk, nekā gaidīts, kā arī tos, kuri nepieteicās iespējama noraidījuma vai augstas cenas dēļ.

Avoti: *EIB Investment Survey Country Overview 2018/2019/2020/2021/2022: Latvia/Estonia/Lithuania.*

[3] https://www.eib.org/en/publications/20220266-econ-eibis-2022-latvia

6. attēls

Neapmierinātības iemesli, piesaistot ārējo finansējumu
(% no uzņēmumiem, kas izmantoja ārējo finansējumu, 2018–2022)

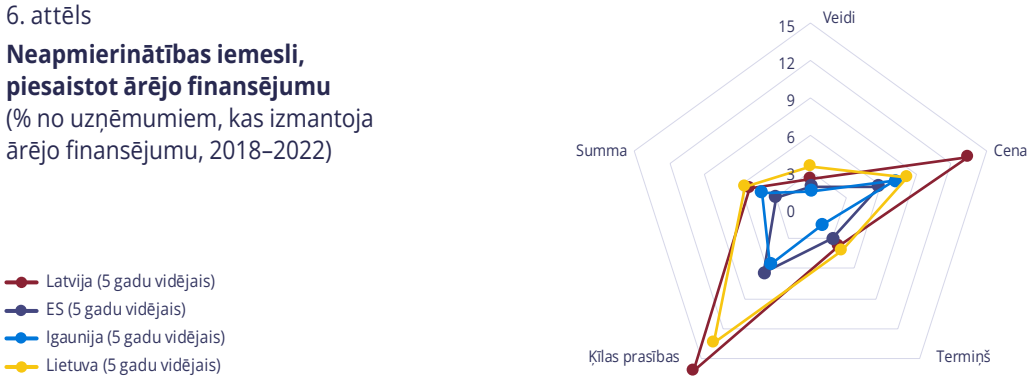

Avoti: *EIB Investment Survey Country Overview 2018/2019/2020/2021/2022: Latvia/Estonia/Lithuania.*

Latvijas Bankas Kredītu reģistra informācija liecina, ka mājsaimniecībām ķīlas prasības pēdējo piecu gadu laikā ir bijušas pamatā nemainīgas – vidējā ķīlas un mājokļa kredīta attiecība ir aptuveni 1.15. Uzņēmumu segmentā ķīlas prasības ir krietni augstākas, ķīlai vidēji pārsniedzot kredīta vērtību aptuveni divas reizes.

Korekti salīdzināmu datu trūkuma dēļ nav iespējams precīzi salīdzināt banku ķīlas prasību apmēru nefinanšu sabiedrībām ES valstīs, taču netieši – izmantojot datus par nefinanšu sabiedrībām izsniegto ar komerciālo nekustamo īpašumu nodrošināto kredītu īpatsvaru – var secināt, ka ķīlas prasības Latvijā varētu būt stingrākas nekā vairākumā citu ES valstu. Saskaņā ar Eiropas Banku iestādes datiem nefinanšu sabiedrībām izsniegto ar komerciālo nekustamo īpašumu nodrošināto kredītu atlikums Latvijā veido vairāk nekā pusi no visa nefinanšu sabiedrību kredītportfeļa (7. att.). Ar komerciālo nekustamo īpašumu nodrošināto kredītu īpatsvars kopējā nefinanšu sabiedrību kredītportfelī ES valstu vidū augstāks ir tikai Kiprā, Igaunijā un Lietuvā.

7. attēls

Nefinanšu sabiedrībām izsniegto ar komerciālo nekustamo īpašumu nodrošināto kredītu īpatsvars kopējā nefinanšu sabiedrību kredītportfelī 2023. gada 1. ceturksnī
(%)

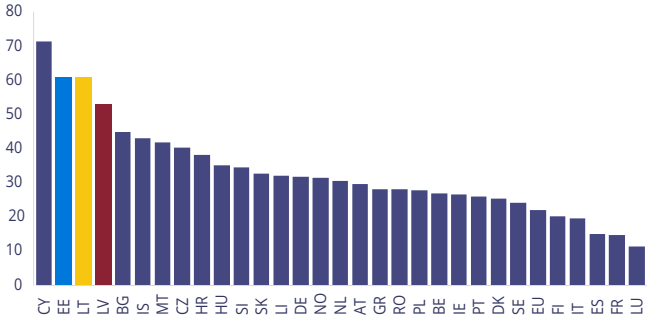

Avots: *EBA Risk Dashboard.*

Otrs augstās Latvijas uzņēmumu neapmierinātības ar finansējuma pieejamību iemesls ir saistīts ar tā dārdzību. Lai gan ārējā finansējuma avoti ir dažādi, Latvijā pārliecinoši lielāko daļu veido banku kredīti. Kredītu procentu likmes Latvijā un Baltijas valstīs kopumā jau ilgstoši ir bijušas starp augstākajām eirozonā. Turklāt arī procentu likmju dinamika Baltijas valstīs ir atšķirusies no citām eirozonas valstīm. No 2014. līdz 2022. gadam kredītu procentu likmes vairākumā eirozonas valstu būtiski samazinājās, bet Latvijā tās nemainījās, savukārt Lietuvā un Igaunijā pat pieauga (8. att.).[4]

[4] Šajā periodā vispārējo procentu likmju samazināšanos eirozonā noteica galveno ECB procentu likmju pazemināšana. Noguldījumu iespējas uz nakti procentu likme, kam cieši seko kreditēšanai svarīgā īstermiņa EURIBOR procentu likme, periodā no 2014. gada sākuma līdz 2019. gada rudenim samazinājās no 0 % līdz –0.5 %. Tā kā Baltijas valstīs bija plaši izplatīta prakse kredītiem nepiemērot negatīvu EURIBOR procentu likmi, kopējais kredītu procentu likmju samazinājums nebija vērojams.

8. attēls

Nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām mājokļa iegādei izsniegto jauno aizdevumu procentu likmes eirozonas valstīs
(%; 3 mēn. vid.)

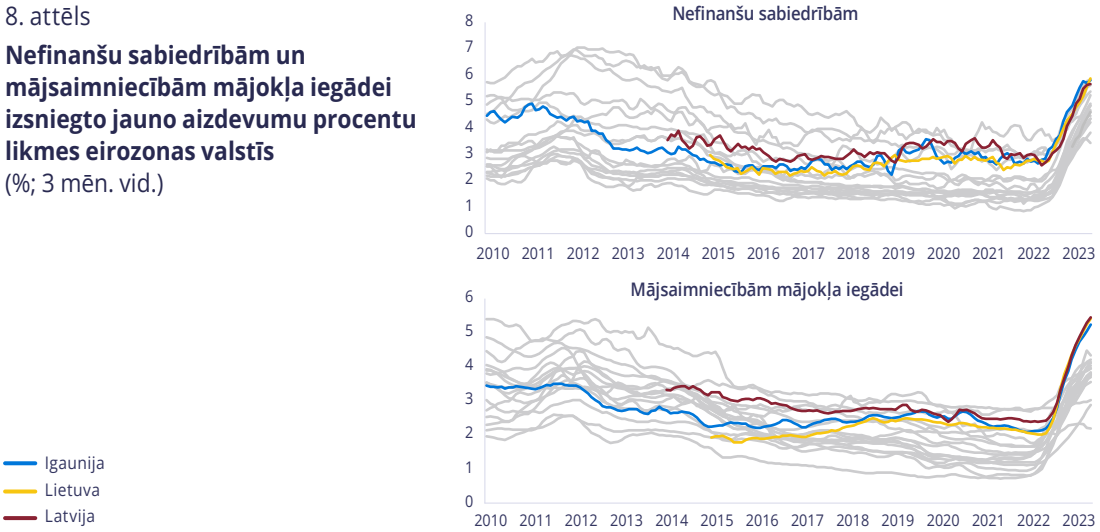

Avots: ECB SDW.

Kopš 2022. gada vidus, pieaugot galvenajām ECB procentu likmēm, kredītu procentu likmes palielinājušās visās eirozonas valstīs. 2023. gada 1. pusgadā vidējā nefinanšu sabiedrībām no jauna izsniegto kredītu procentu likme Latvijā bija 5.3 %, bet eirozonā – 4.2 %. Mājokļa kredītu procentu likmju atšķirības bija vēl lielākas – Latvijā no jauna izsniegto mājokļa kredītu vidējā procentu likme bija 5.3 %, bet eirozonā – 3.5 %. Līdzīgi augstas procentu likmes vērojamas arī Lietuvā un Igaunijā. Turklāt augstas vidējās kredītu procentu likmes nenosaka atsevišķas bankas. ECB procentu likmju statistika liecina, ka teju visām lielākajām bankām Baltijas valstīs no jauna izsniegto kredītu procentu likmes ir starp augstākajām eirozonas banku vidū (lielākoties Baltijas valstu bankas atrodas augstākajā kredītu procentu likmju decilē).

Procentu likmes ir būtiski pieaugušas ne tikai no jauna izsniegtajiem kredītiem, bet arī iepriekš izsniegtajiem kredītiem ar īsu procentu likmes fiksācijas periodu. Latvijā, Lietuvā un Igaunijā pārliecinoši lielākā daļa kredītu ir ar likmju fiksācijas periodu līdz 1 gadam (mājokļa kredītu segmentā ap 90 %), bet eirozonā vidēji šādu kredītu īpatsvars ir krietni zemāks (9. att.). Tas nozīmē, ka kredītu procentu likmju pieaugumu kredītņēmēji Baltijas valstīs izjūt caurmērā straujāk nekā kredītņēmēji citviet eirozonā.

9. attēls

Kredītu ar mainīgu procentu likmi* īpatsvars jaunajos aizdevumos mājsaimniecībām mājokļa iegādei eirozonas valstīs
(%; 3 mēn. vid.)

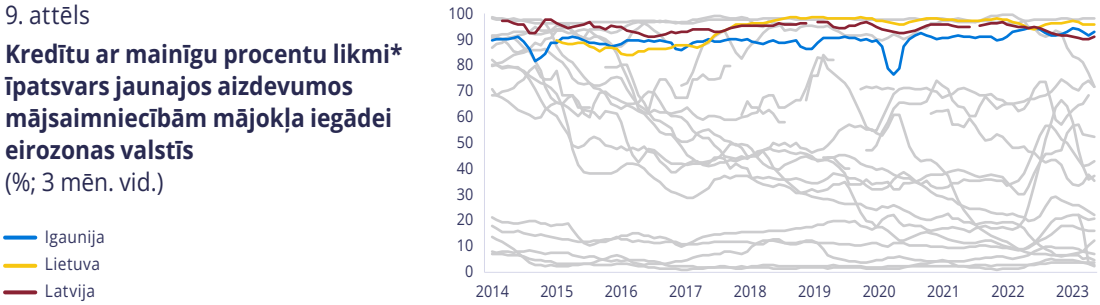

* Par mainīgu procentu likmi tiek uzskatīta procentu likme ar fiksācijas periodu, kas īsāks par vienu gadu (ieskaitot), bet par fiksētu procentu likmi tiek uzskatīta procentu likme ar fiksācijas periodu, kas ilgāks par 1 gadu.
Avoti: Latvijas Banka, ECB SDW.

Lai gan bankas Latvijā piedāvā iespēju kredīta procentu likmi fiksēt arī uz termiņu, kas ilgāks par 1 gadu, šādu nosacījumu izplatība ir zema. Daļēji tas saistāms ar faktu, ka periodā no globālās finanšu krīzes līdz 2022. gada nogalei īstermiņa procentu likmes bija tuvu nullei vai zemākas par to, un tas aizņēmēju acīs procentu likmes ilgtermiņa fiksāciju var padarīt mazāk pievilcīgu.[5] Tomēr arī banku piedāvājums garākiem procentu likmes fiksācijas termiņiem mēdz būt ne visai pievilcīgs – Latvijā kredītiem ar procentu likmes fiksācijas termiņu, kas ilgāks par 1 gadu, likmes ir augstākās eirozonā un par vidēji 6.4 procentu punktiem pārsniedz eirozonas valstu vidējo rādītāju (10. att.). Tas attiecas gan uz nodrošinātajiem, gan arī uz nenodrošinātajiem kredītiem.

[5] Tas gan nav skaidrojums, kāpēc procentu likmju ilgāka termiņa fiksācijas popularitāte ir būtiski mazāka nekā citviet eirozonā.

10. attēls

Procentu likmes nodrošinātiem un nenodrošinātiem jaunajiem aizdevumiem eiro mājsaimniecībām mājokļa iegādei ar fiksētu procentu likmi* eirozonas valstīs
(%; 3 mēn. vid.)

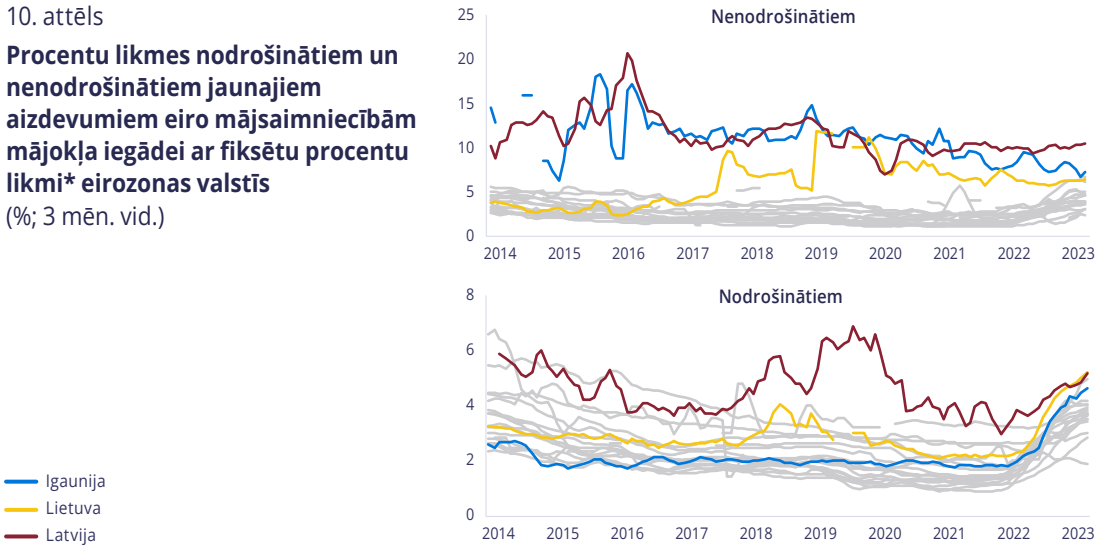

* Par mainīgu procentu likmi tiek uzskatīta procentu likme ar fiksācijas periodu, kas īsāks par 1 gadu (ieskaitot), bet par fiksētu procentu likmi tiek uzskatīta procentu likme ar fiksācijas periodu, kas ilgāks par 1 gadu.
Avoti: Latvijas Banka, ECB SDW.

Iemesli, kāpēc kredītu procentu likmes Latvijā ir tik augstas, varētu būt vairāki, t. sk. augstas finansējuma piesaistes izmaksas pašām bankām, lielāks kredītrisks un gaidāmie zaudējumi, kā arī lielāks uzcenojums.

Finansējuma piesaistes izmaksas

Bankas Latvijā finansējuma piesaistei lielākoties izmanto nefinanšu sabiedrību un mājsaimniecību noguldījumus. Aptuveni 78 % no banku pasīviem (un aptuveni 92 % no ārējām saistībām) veido noguldījumi, savukārt pašu kapitāls veido aptuveni 13 % un pārējie pasīvi – atlikušos 9 %. Tas nozīmē, ka arī finansējuma cena bankām ir cieši saistīta ar noguldījumu izmaksām.[6] Lai gan noguldījumu procentu likmes pēdējo ceturkšņu laikā ir pieaugušas [7], īpaši ilgāku termiņu noguldījumiem, tās caurmērā ir bijušas starp zemākajām eirozonā (11. att.). Vidējā svērtā noguldījumu procentu likme Latvijā 2023. gada 1. pusgadā bija 0.24 %, bet eirozonā vidēji 0.68 %. Samērā zemā vidējā rādītāja iemesls Latvijā ir lielais pieprasījuma noguldījumu īpatsvars kopējā noguldījumu apjomā, par kuriem procenti vairākumā gadījumu netiek maksāti. Tāpēc banku finansējuma izmaksas ir augušas krietni lēnāk nekā kredītu procentu likmes, tam atspoguļojoties lielākā banku sektora peļņā.

11. attēls

Procentu likmes noguldījumu atlikumiem eirozonas valstīs noguldījumu veidu dalījumā
(%; 3 mēn. vid.)

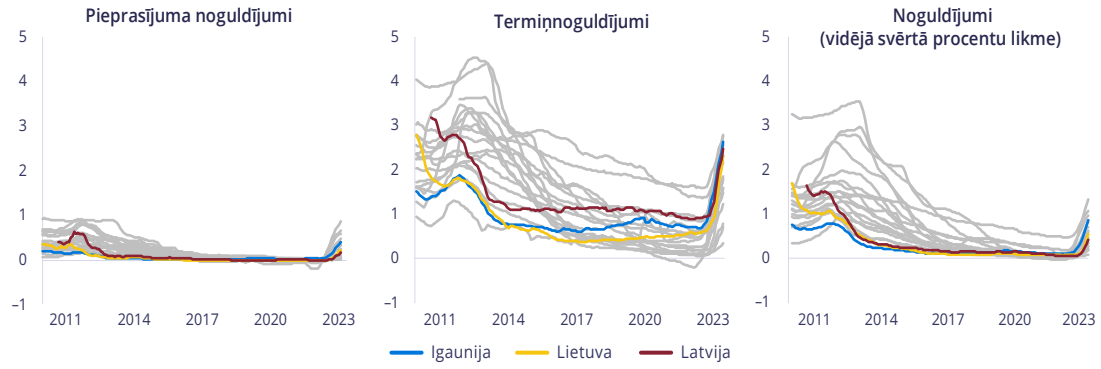

Avots: ECB SDW.

[6] Arī pašu kapitāls bankām nav bezmaksas, to īpašniekiem prasot noteiktu atdevi (peļņu).
[7] T. sk. Latvijas Bankas un Finanšu ministrijas mudinājumu dēļ.

Arī vēsturiski noguldījumu procentu likmes Latvijā ir bijušas caurmērā zemākas nekā vairākumā citu eirozonas valstu. Tas liek secināt, ka finansējuma piesaistes izmaksas nav augsto kredītu procentu likmju iemesls.

Kredītrisks un sagaidāmie zaudējumi

Kredītu kvalitāte Latvijā būtiski pasliktinājās globālās finanšu krīzes laikā, kas bankām nesa nozīmīgus zaudējumus. Tomēr kopš finanšu krīzes banku kredītportfeļa kvalitāte ir būtiski uzlabojusies. Kavēto kredītu īpatsvars ir gadu no gada samazinājies. 2012. gada sākumā aptuveni 12 % kredītu mēneša maksājumi tika kavēti vismaz par 90 dienām, bet 2023. gadā šis rādītājs ir tuvu 1 % (12. att.). Arī citi kredītu kvalitāti raksturojošie rādītāji bijuši ar pozitīvu dinamiku, neraugoties uz vairākiem nozīmīgiem ekonomiska rakstura satricinājumiem, t. sk. Covid-19 pandēmiju, Krievijas iebrukumu Ukrainā un energoresursu cenu krīzi. Arī pašu banku vērtējumā kredītrisks no jauna izsniegtajiem kredītiem ir visai zems – par to liecina iespējamiem zaudējumiem veidoto uzkrājumu apmērs (13. att.).

12. attēls

Kavētos kredītus raksturojošie rādītāji Latvijā
(% no visiem aizdevumiem)

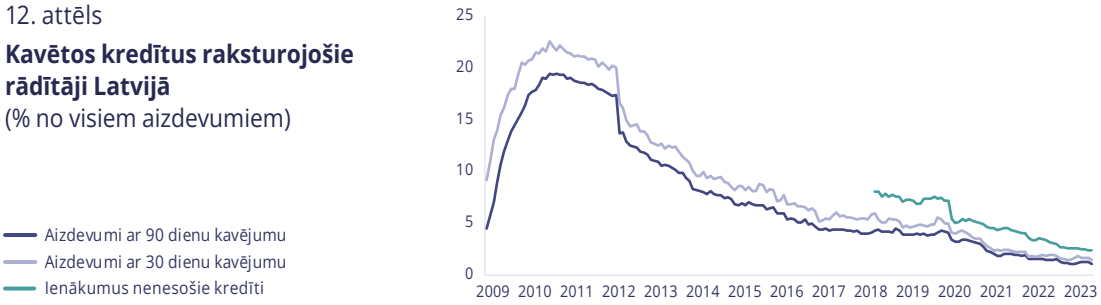

Avots: Latvijas Banka.

13. attēls

Uzkrājumu īpatsvars kopējā kredītu atlikumā

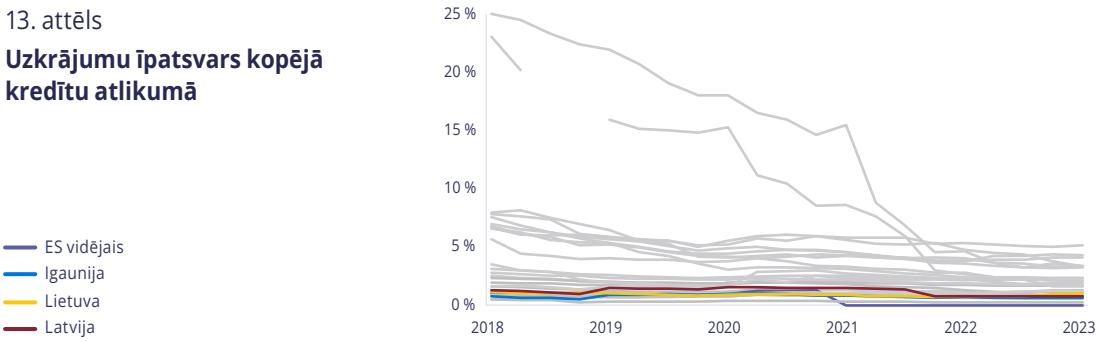

Avoti: *EBA Risk Dashboard*, Latvijas Bankas aprēķini.

Tāpēc augstās kredītu procentu likmes Latvijā nevar izskaidrot ne ar finansējuma piesaistes izmaksām, ne arī ar kredītu kvalitāti. Ekonometriskā analīze (sk. 1. ielikumu) liecina, ka ar abiem šiem faktoriem skaidrojama tikai daļa no banku kredītu procentu likmēm Latvijā, tādējādi netieši norādot uz augstām banku pievienotajām procentu likmēm. Līdzīgi secinājumi rodas, aplūkojot procentu likmju izkliedi Latvijā. Procentu likmes ir saistītas ar kredītu kvalitāti – jo augstāks kredītrisks, jo augstāka procentu likme. Tas nozīmē, ka zemākās procentu likmes tiek piemērotas drošākajiem kredītiem. Tomēr Latvijas Bankas Kredītu reģistra informācija liecina, ka Latvijā pat visdrošāko mājokļa kredītu[8] procentu likmes ir augstākas nekā vidējās kredītu procentu likmes vairākumā citu eirozonas valstu (14. att.). Tas var liecināt, ka Latvijā pastāv kredītu procentu likmju "grīda", zem kuras kredīti (vismaz mājokļu segmentā) netiek izsniegti neatkarīgi no aizņēmēja kredītspējas un kredītriska. Šeit gan ir vērts piebilst, ka 2023. gada 2. ceturksnī, neraugoties uz EURIBOR pieaugumu, kredītiem ar zemākajām procentu likmēm bija novērojams procentu likmju samazinājums. Tas ir saistāms ar atsevišķu banku piedāvājumu uz noteiktu periodu nepiemērot pievienoto procentu likmi virs EURIBOR kredītiem, kas paredzēti energoefektīvu mājokļu būvniecībai un iegādei.

[8] 5. procentile jeb 5 % mājokļu kredītu ar zemākajām procentu likmēm.

14. attēls

Procentu likmes no jauna izsniegtajiem mājokļa kredītiem ar procentu likmes fiksāciju ≤ 1 g. eirozonas valstīs
(%)

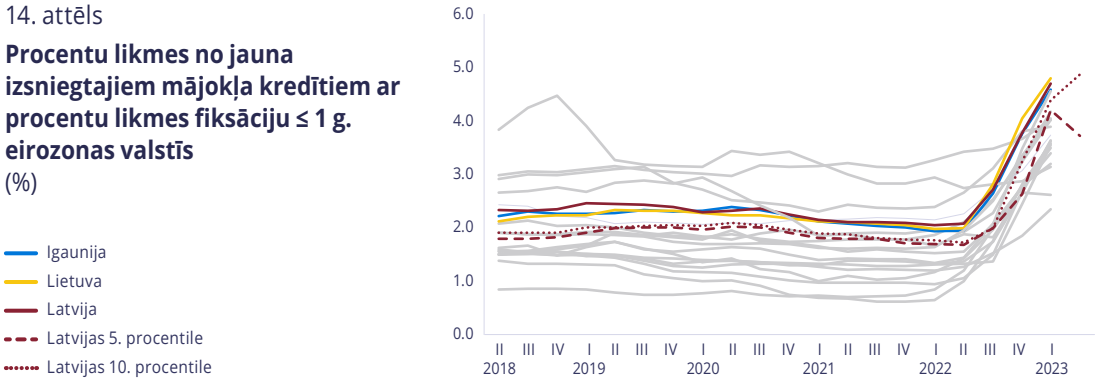

Avoti: ECB SDW, Latvijas Banka.

1. ielikums. Kas nosaka kredītu procentu likmju dinamiku?

Lai novērtētu dažādu faktoru lomu, skaidrojot kredītu procentu likmes Latvijā, izmantoti anonimizēti kredīta līmeņa mikrodati no Latvijas Bankas Kredītu reģistra. Izlasē atlasīti no jauna izsniegtie kredīti mazajiem un vidējiem uzņēmumiem (līdz 50 darbiniekiem) un no jauna izsniegtie mājokļa kredīti mājsaimniecībām periodā no 2018. gada 2. ceturkšņa līdz 2023. gada 2. ceturksnim. Kredītu procentu likmes skaidrojošo faktoru analīze veikta, izmantojot šādu vienādojumu:

$$\%_{b,t}^{kred} = \%_{b,t}^{fin} + R_{b,t} + \pi_t, \text{ kur:}$$

- $\%_{b,t}^{kred}$ – bankas b no jauna izsniegto kredītu vidējā svērtā procentu likme ceturksnī t;
- $\%_{b,t}^{fin}$ – bankas b finansējuma izmaksas, kas izteiktas kā šādu rādītāju summa:
  1) vidējā noguldījumu procentu likme periodā t, kas reizināta ar noguldījumu īpatsvaru pasīvos,
  2) kapitāla atdeves rādītāja (kas pieņemts eirozonas kontekstā ļoti augstā 15 % līmenī) reizinājums ar pašu kapitāla īpatsvaru pasīvos;
  3) 3 mēnešu EURIBOR, kas reizināts ar citu pasīvu īpatsvaru pasīvos;
- $R_{b,t}$ – kredītu riska rādītājs bankai b par periodā t izsniegtajiem kredītiem, izsakot tos kā klientu saistību pamatsummai uzkrātās vērtības samazinājuma summu attiecībā pret kredītu pamatsummu;
- π_t – atlikums.

15. attēls liecina, ka ar finansējuma izmaksām skaidrojama liela daļa no kredītu procentu likmēm. Tas saistāms ar pieņēmumu par relatīvi augstām kapitāla izmaksām (kapitāla atdevi).[9] Tomēr, neraugoties uz to, ne ar finansējuma piesaistes izmaksām, ne arī ar kredītriska rādītāju nevar izskaidrot, kāpēc Latvijā kredītu procentu likmes ir tik augstas. Tāpēc lielu daļu no kredīta procentu likmes nosaka atlikums jeb uzcenojums virs finansējuma izmaksām un riska maržas. Lai gan no atlikuma tiek daļēji segtas arī banku fiksētās izmaksas un citas mainīgās izmaksas, kas nav tieši saistītas ar kredītrisku vai finansējuma cenu, tas netieši liecina par paaugstinātu banku pievienoto procentu likmi, kā arī samērā augstu peļņas maržu.

[9] Neņemot vērā kapitāla izmaksas, kas atspoguļo akcionāru gaidīto atdevi, finansējuma izmaksas būtu tuvas noguldījumu procentu likmēm, kas šajā periodā bija tuvu nullei.

15. attēls

No jauna izsniegto kredītu procentu likmju dekompozīcijas mazo un vidējo uzņēmumu (līdz 50 darbiniekiem) un mājsaimniecību segmentā
(%)

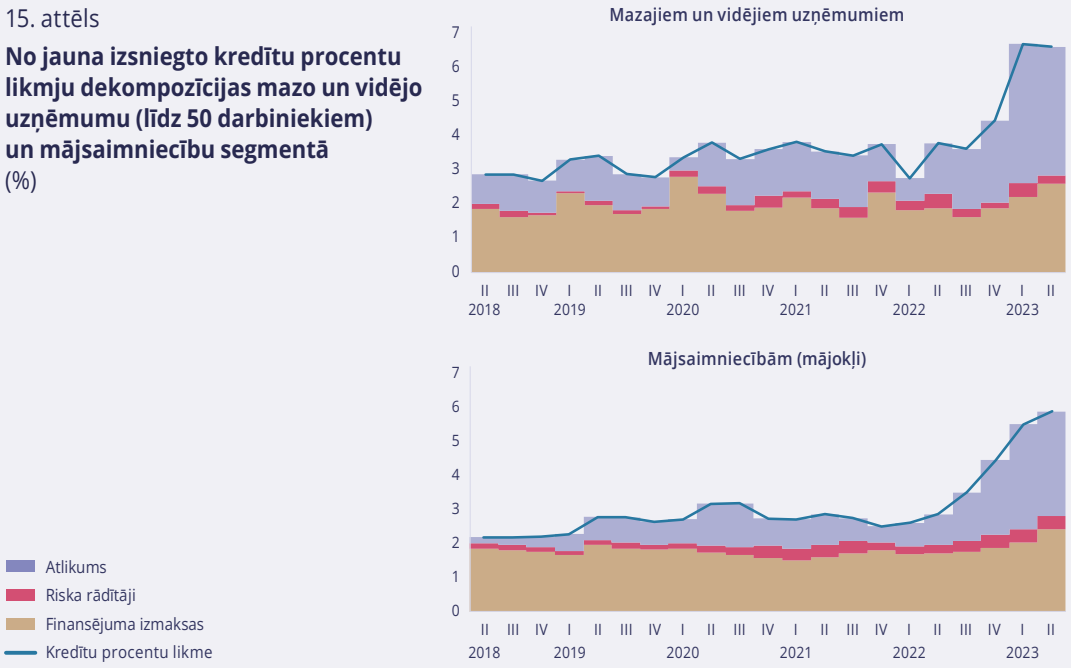

Avots: Latvijas Bankas Kredītu reģistrs.

Iegūtie rezultāti arī liecina, ka pēdējos ceturkšņos vērojamais kredītu procentu likmju pieaugums galvenokārt skaidrojams ar kredītu procentu likmju uzcenojuma pieaugumu. Tā kā EURIBOR procentu likmes kāpums nozīmē teju automātisku kredītu procentu likmju pieaugumu, bet noguldījumu procentu likmes un līdz ar to banku finansējuma izmaksas aug krietni gausāk, palielinās banku peļņas marža.

Samērā augstas kredītu procentu likmes un liecības par augstu kredītu likmju uzcenojumu lielākoties vērojamas valstīs ar lielu tirgus koncentrāciju, kas savukārt var norādīt uz vāju konkurenci starp bankām.[10] Latvijā ir viens no augstākajiem kredītu tirgus koncentrācijas rādītājiem eirozonā. Četru lielāko banku tirgus daļa uzņēmumu kredītu segmentā ir tuvu 80 %, bet mājokļa kredītu segmentā pat vēl lielāka (16. att.). Tirgus koncentrācija būtiski pieauga 2016. un 2017. gadā, banku sektoram Latvijā piedzīvojot strukturālas pārmaiņas. Turklāt no jauna izsniegto kredītu sadalījums starp bankām neliecina, ka tuvākajā nākotnē būtu gaidāms būtisks koncentrācijas sarukums (17. att.).

16. attēls

Aizdevumu nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām mājokļa iegādei atlikumu sadalījums starp banku grupām Latvijā
(%)

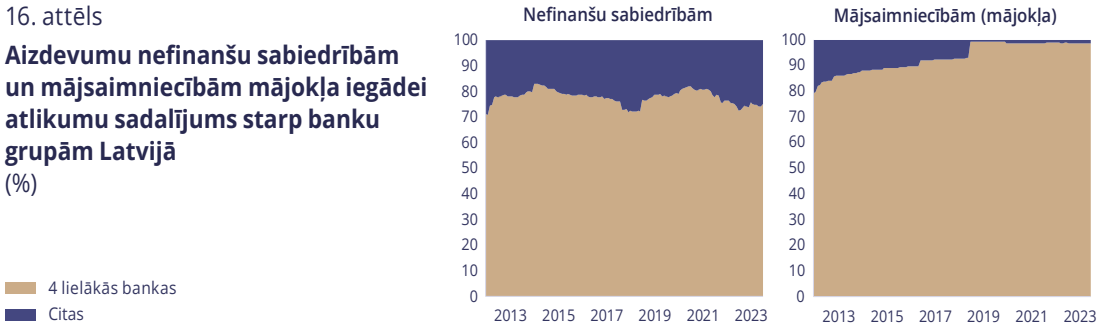

Avots: Latvijas Banka.

[10] https://datnes.latvijasbanka.lv/papers/discussion/dp_2_2021.pdf

17. attēls

No jauna izsniegto aizdevumu nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām mājokļa iegādei sadalījums starp banku grupām Latvijā
(%; 3 mēn. vid.)

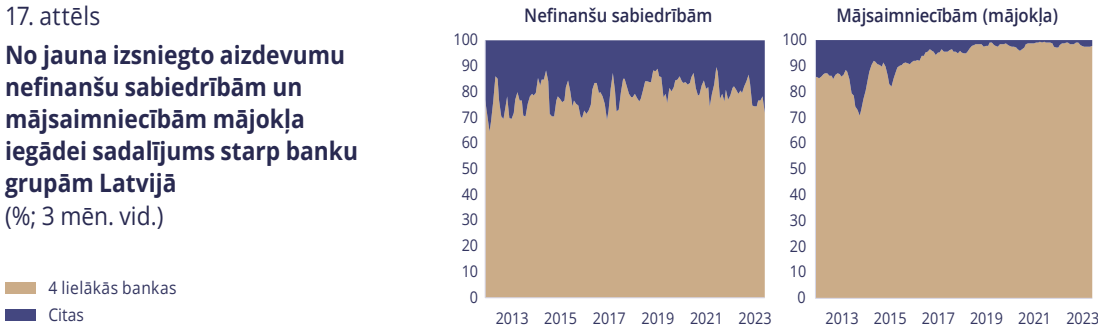

Avots: Latvijas Banka.

Neskaitot augstās kredītu procentu likmes, lielai tirgus koncentrācijai ir vēl virkne blakņu. Valstīs ar augstu koncentrāciju banku sektorā ir vidēji zemākas noguldījumu procentu likmes (18. att.), kā arī lielāks kredītu ar mainīgajām procentu likmēm īpatsvars (19. att.). Latvijā, Lietuvā un Igaunijā teju 90 % mājsaimniecību kredītu ir ar likmes fiksācijas termiņu, kas ir īsāks par 1 gadu. Turpretī valstīs ar zemu tirgus koncentrāciju (piemēram, Austrijā, Vācijā, Francijā) mainīgo likmju īpatsvars ir krietni zemāks, kas kredītņēmējus pasargā no procentu likmju svārstību riska.

18. attēls

Herfindāla–Hiršmana indekss (HHI) 2022. gadā (x ass) **un noguldījumu un kredītu atlikumu vidējā svērtā procentu likme 2022. gadā eirozonas valstīs**
(y ass; %)

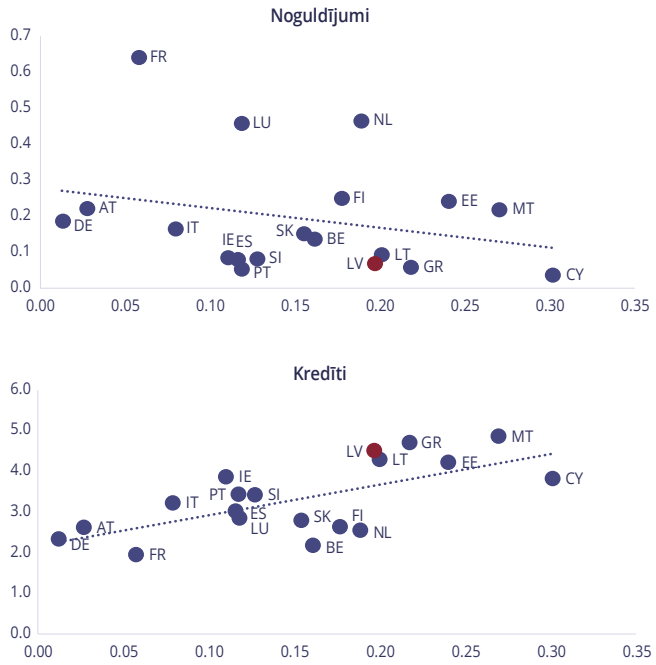

Avots: ECB SDW.

19. attēls

HHI 2022. gadā (x ass) **un aizdevumu mājsaimniecībām ar mainīgu procentu likmi* īpatsvars kopējā mājsaimniecībām izsniegto aizdevumu atlikumā 2022. gadā eirozonas valstīs**
(y ass; %)

* Aizdevumi mājsaimniecībām ar sākotnējo termiņu, kas ilgāks par 1 gadu, ar atlikušo termiņu, kas ilgāks par 1 gadu, un ar procentu likmes fiksāciju, kas mazāka vai vienāda ar 12 mēnešiem.

Avots: ECB SDW.

Par ierobežotu konkurenci starp bankām liecina arī zemā pārkreditēšanas aktivitāte. EK pētījums[11] liecina, ka Latvijā tiek pārkreditēti tikai 2 % no kredītiem, kurus pārkreditējot varētu gūt finansiālu labumu. Citviet ES šis rādītājs svārstās no 13 % līdz pat 35 %. Arī Latvijas Bankas Kredītu reģistra statistika liecina par ļoti mazu pārkreditēšanas aktivitāti, kuras iemesli saistāmi ar samērā augstām pārkreditēšanas izmaksām (t. sk. banku komisijām, maksām par notāru pakalpojumiem un zemesgrāmatas nodevu).

Neraugoties uz zemo kreditēšanas aktivitāti, banku pelnītspēja Latvijā (un Baltijas valstīs kopumā) ir bijusi starp augstākajām eirozonas valstīs (20. att.).[12] Proti, lai gan Latvijā banku izsniegto kredītu apjoms attiecībā pret IKP ir aptuveni trīs reizes mazāks nekā eirozonā vidēji, to peļņa ir bijusi starp augstākajām. Turklāt gaidāms, ka šogad tā nozīmīgi pieaugs – kredītu procentu likmēm palielinoties teju proporcionāli EURIBOR procentu likmei, bet noguldījumu procentu likmēm augot krietni lēnāk, būtiski palielinās banku neto procentu ienākumi un peļņa.

20. attēls

Vidējā peļņa attiecībā pret pašu kapitālu (*Return on Equity*; ROE) eirozonas valstīs periodā no 2014. līdz 2022. gadam
(%)

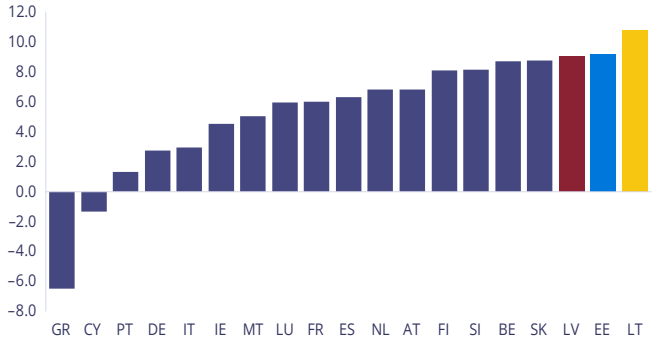

Avots: ECB SDW.

[11] https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a11e1d38-2562-11eb-9d7e-01aa75ed71a1

[12] Vienlaikus jāmin, ka vēsturiski dažādu faktoru ietekmē daudzās eirozonas valstu bankās pelnītspēja bijusi zemāka nekā citās ekonomiski attīstītajās valstīs ārpus monetārās savienības.

2. Nebanku finanšu starpniecība

Bankas ir populārākais finanšu pakalpojumu sniedzējs Latvijā, veidojot apmēram divas trešdaļas no finanšu sektora kopējiem aktīviem. Tomēr mājsaimniecībām un īpaši nefinanšu sabiedrībām ir pieejami arī alternatīvi līdzekļu piesaistīšanas veidi. Mājsaimniecībām tas visbiežāk nepieciešams, lai aizņemtos līdzekļus patēriņam (t. sk. automobiļu līzingam), bet nefinanšu sabiedrībām papildus līzingam ir iespējas izmantot faktoringu, specializētus aizdevumus vai atsevišķos gadījumos parāda un kapitāla vērtspapīru emisiju.

Pēdējo gadu laikā nebanku finanšu starpniecības loma Latvijā ir pakāpeniski pieaugusi, nebanku finanšu sektora aktīviem sasniedzot teju ceturtdaļu no banku aktīviem 2022. gada beigās (21. att.)[13]. Nozīmīgu daļu nebanku starpniecībā veido līzinga darījumi, kuru izplatība Latvijā ir augstāka nekā ES valstīs vidēji (22. att.), kā arī citu kreditēšanas pakalpojumu sniedzēju (t. sk. distances kreditētāju) piedāvātie darījumi.

21. attēls

Nebanku finanšu sektora aktīvi apakšsektoru dalījumā* (mljrd. eiro) **un attiecībā pret banku aktīviem** (%)

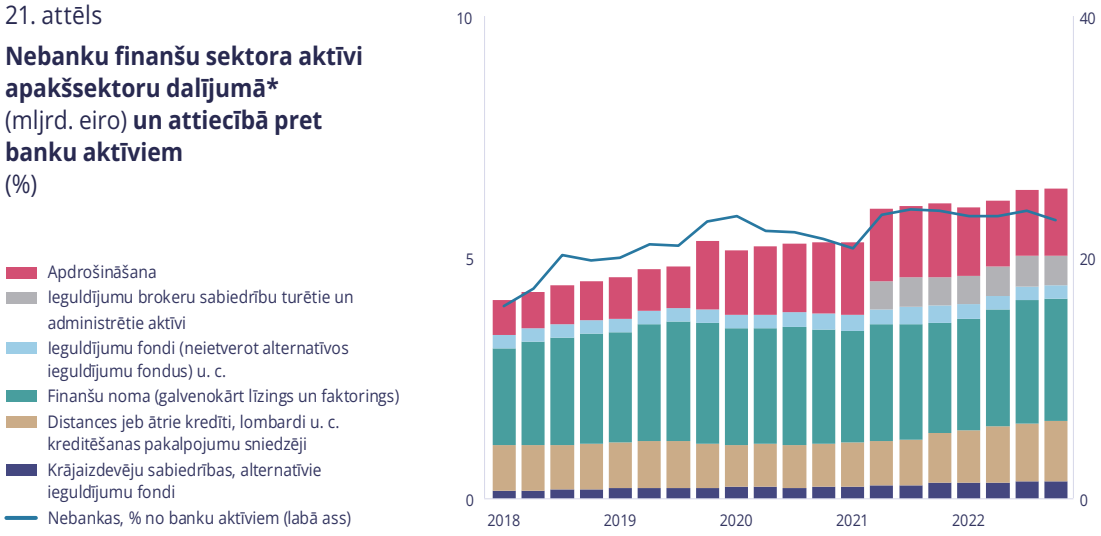

* Neietverot pensiju fondus.
Avoti: Centrālā statistikas pārvalde (CSP), Latvijas Banka.

2021. gadā līzinga darījumu atlikumu vērtība bija tuva 5 % no IKP (par 1 procentu punktu vairāk nekā vidēji ES). Tomēr, neraugoties uz samērā augsto līzinga popularitāti Latvijā, kopējais atlikums ir daudz mazāks nekā izsniegto kredītu atlikums. Tādējādi, pat summējot kredītu un līzinga portfeļus, Latvijas relatīvā pozīcija eirozonas valstu vidū būtiski nemainītos. Vienlaikus svarīgi atzīmēt, ka lielākā daļa līzinga sabiedrību pēc aktīvu apjoma ir cieši saistītas ar banku sektoru.

22. attēls

Līzinga darījumu atlikums* 2021. gadā (% no IKP)

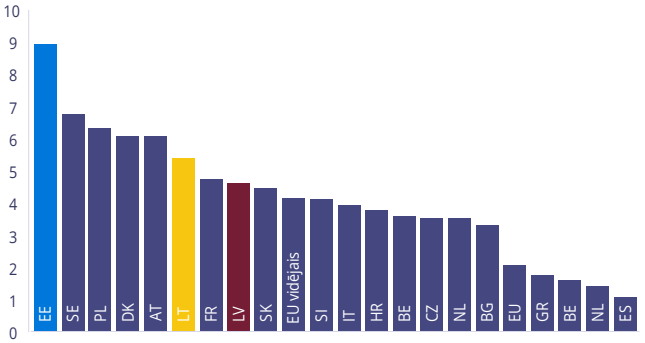

Avots: leaseurope.org.
* Dati nav pieejami par DE, FR, PT.

[13] Neietverot pensiju fondus.

Lielā daļā ekonomiski attīstīto valstu būtiska loma finansējuma pieejamībā ir kapitāla tirgum. Tas nodrošina alternatīvu banku finansējumam, paplašinot finansējuma pieejamības iespējas un diversificējot nosacījumus (t. sk. termiņiem, nodrošinājumam u. c.).[14]

Latvijas kapitāla tirgus attīstība līdz šim ir bijusi visai gausa. Akciju tirgus kapitalizācija procentuāli no valsts IKP ir ļoti maza salīdzinājumā ar pārējām ES valstīm, turklāt atpaliek arī no Lietuvas un Igaunijas (23. att.). Arī Latvijas akciju tirgū kotēto uzņēmumu skaits ir neliels – vien 14.[15] Savukārt Lietuvā šādu uzņēmumu skaits sasniedzis 28, bet Igaunijā – 34. Arī akciju tirgus aktivitātes ziņā Latvija atpaliek no kaimiņvalstīm, 2023. gadā Lietuvas akciju tirgus apgrozījumam pārsniedzot Latvijas akciju tirgus apgrozījumu vidēji 12 reižu, bet Igaunijas pat vairāk nekā 23 reizes.

23. attēls

Eirozonas valstu vietējo nefinanšu sabiedrību kotēto akciju atlikuma vērtība
(% no IKP)

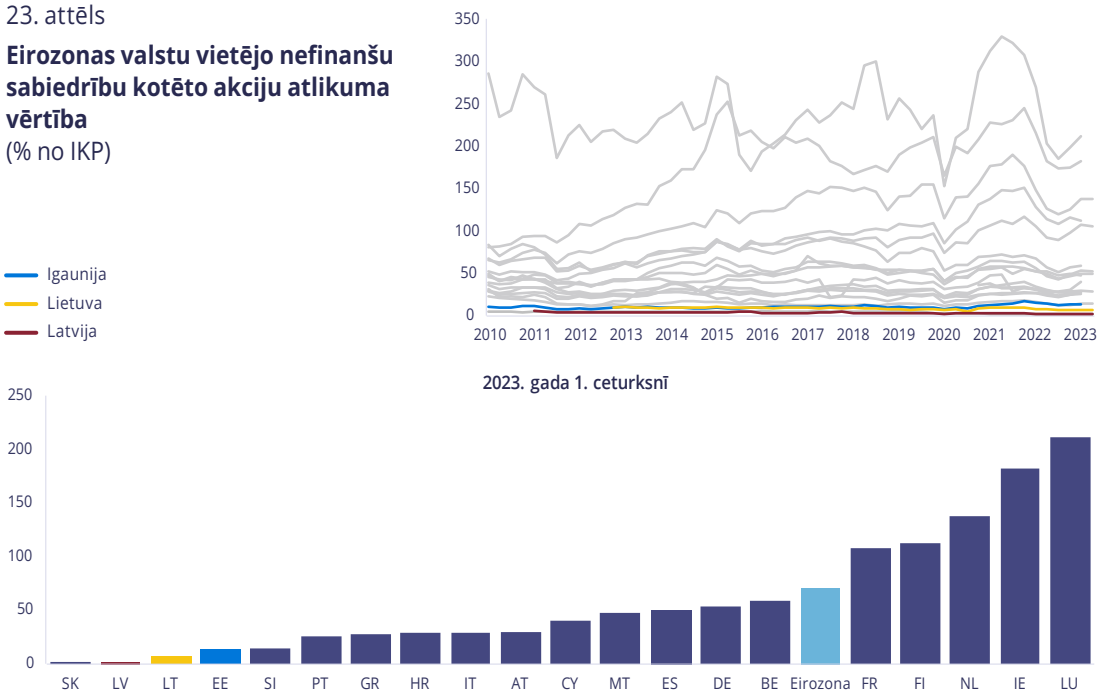

Avoti: *Eurostat*, ECB SDW.

Līdzīga situācija vērojama arī parāda vērtspapīru tirgū (24. att.), kur pat iepriekšējā gadu desmitā, kad finanšu tirgos dominēja zemas procentu likmes, aktivitāte bija ļoti zema. 2023. gada 1. ceturksnī eirozonā vidēji vietējo nefinanšu sabiedrību parāda vērtspapīru emisijas sasniedza 0.5 % no IKP, bet Latvijā tie bija vien 0.05 % (trešais zemākais rādītājs eirozonas valstīs).

[14] Jāmin, ka arī no uzraudzības viedokļa bankām tiek noteikti limiti, kas atsevišķos gadījumos var objektīvu iemeslu dēļ ierobežot finansējuma piešķiršanas iespējas.

[15] Iekļauti uzņēmumi no Baltijas oficiālā saraksta, Baltijas otrā saraksta, *First North* saraksta un *First North* ārvalstu saraksta.

24. attēls

Eirozonas valstu vietējo nefinanšu sabiedrību emitēto parāda instrumentu atlikums
(nominālvērtība; % no IKP)

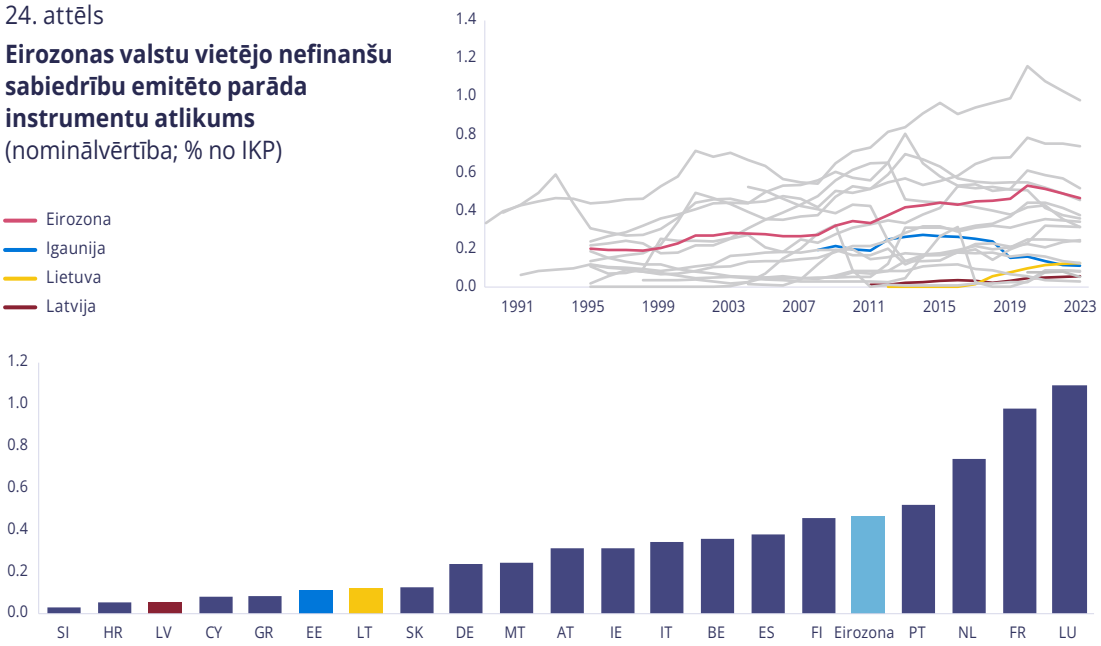

Avoti: *Eurostat*, ECB SDW.

Viens iemesls, kura dēļ kapitāla tirgus aktivitāte ir bijusi zema, ir saistīts ar samērā zemo ienākumu līmeni un nelielo uzkrājumu apjomu. Tā rezultātā līdzekļu apjoms, kuru varētu novirzīt ieguldījumiem kapitāla tirgū, nav liels. Tomēr tas nebūt nav vienīgais iemesls, jo ir vairākas attīstītās valstis ar līdzvērtīgu ienākumu līmeni un pat attīstības valstis, kur kapitāla tirgus izaugsme ir bijusi straujāka. Būtiski arī norādīt, ka bankās izvietoto noguldījumu atlikums ievērojami pārsniedz izsniegto aizdevumu atlikumu, un tas varētu norādīt uz iespējām izvietot uzkrājumus kapitāla tirgū.

Vēl viens vājās kapitāla tirgus attīstības iemesls ir maza vai brīžiem pilnībā neesoša starptautisko investoru interese. Lai nokļūtu starptautisko investoru redzeslokā, vietējam kapitāla tirgum vispirms jāsasniedz pietiekams kapitalizācijas līmenis. Neatņemama kapitāla tirgus sastāvdaļa ir arī uzņēmumu komunikācija, nodrošinot informācijas pieejamību, kas ļauj finanšu tirgus analītiķiem un plašsaziņas līdzekļiem sniegt objektīvu vērtējumu par uzņēmumos notiekošo.

Finansējumu iespējams piesaistīt arī ar Altum palīdzību, jo tā īsteno virkni dažādu atbalsta programmu jomās, kur banku finansējums netiek piedāvāts pietiekamā apjomā. Tomēr, ņemot vērā Altum specializēšanos uz tirgus nepilnību novēršanu, tās kredītportfelis ir samērā mazs salīdzinājumā ar kopējo izsniegto kredītu atlikumu (25. att.). 2023. gada vidū Altum kredīti veidoja vien 2.5 % no nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām izsniegto aizdevumu atlikuma. Atlikuma kāpums kopš 2020. gada ir skaidrojams ar tādu jaunu programmu ieviešanu, kuru mērķis ir atbalstīt uzņēmumus un mazināt gan ar Covid-19, gan arī ar Krievijas izraisīto karu Ukrainā saistītās sekas.

25. attēls

Altum aizdevumu atlikuma īpatsvars aizdevumu kopējā atlikumā
(%)

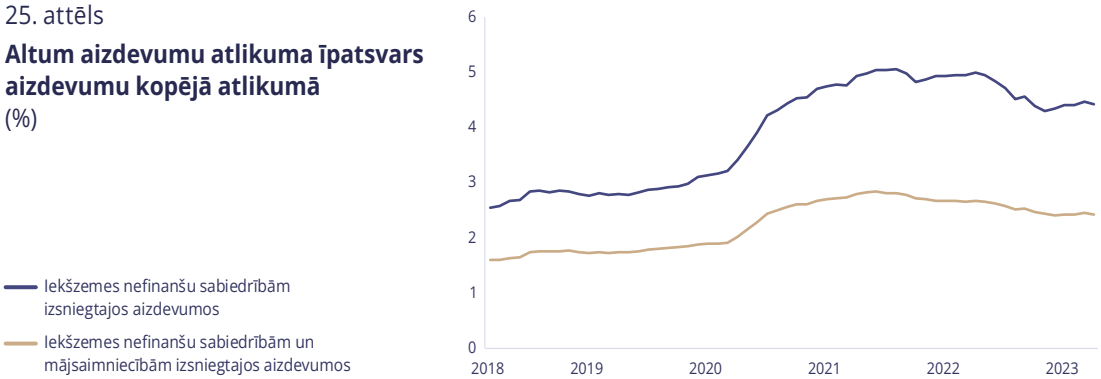

Avots: Latvijas Banka.

Tomēr izsniegto kredītu apjoms nav vienīgais veids, kā izpaužas Altum loma tautsaimniecības kreditēšanā. Īpaši izteikti tas redzams mājokļu kreditēšanas segmentā, kur 40 % no jauna izsniegto kredītu ir piešķirti ar Altum garantijām (26. att.). Saņemot garantiju, iespējams samazināt kopējās mājokļa iegādes izmaksas (īpašuma tiesību nostiprināšanai zemesgrāmatā tiek piemērots nodevas samazinājums), tādējādi palielinot kredītu pieejamību plašākam aizņēmēju lokam.

26. attēls

No jauna izsniegtie mājokļa kredīti ar valsts garantiju

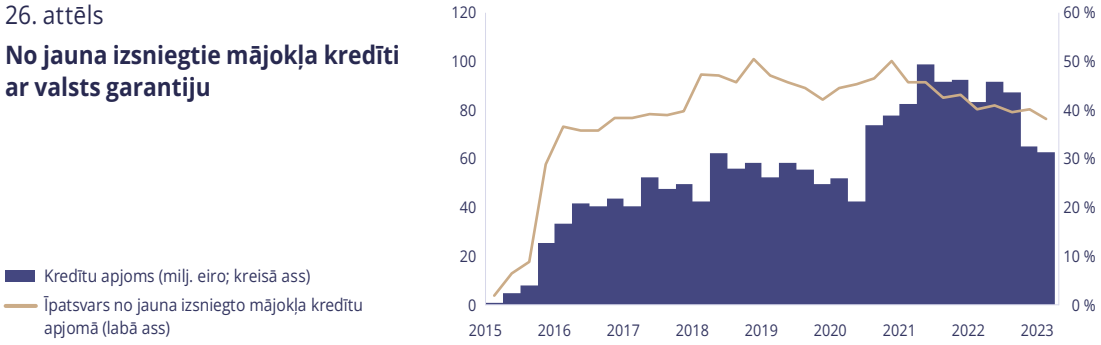

Avots: Latvijas Banka.

3. Uzņēmumu pieprasījums pēc ārējā finansējuma un to finansiālā veselība

Līdz globālajai finanšu krīzei visās trijās Baltijas valstīs bija vērojama ļoti līdzīga investīciju dinamika, tomēr kopš 2012. gada investīciju aktivitāte Latvijā ir krietni atpalikusi no aktivitātes Igaunijā un Lietuvā (27. att.). Investīciju aktivitātes kritumu Latvijā galvenokārt noteicis privātais sektors (28. att.). Sabiedriskā sektora investīcijas kopš 2011. gada ir bijušas teju tādā pašā līmenī kā periodā no 2004. līdz 2011. gadam (tuvu 5 % no IKP), taču privātā sektora investīciju līmenis ir sarucis par ceturto daļu (no 23.3 % no IKP 2004.–2011. gadā līdz 17.7 % no IKP 2012.–2022. gadā). Investīciju veidu dalījumā lielākā atpalicība no Lietuvas un Igaunijas vērojama ar būvniecību saistītos investīciju veidos – mājokļos un citās ēkās.

27. attēls

Bruto pamatkapitāla veidošana
(2000 = 100)

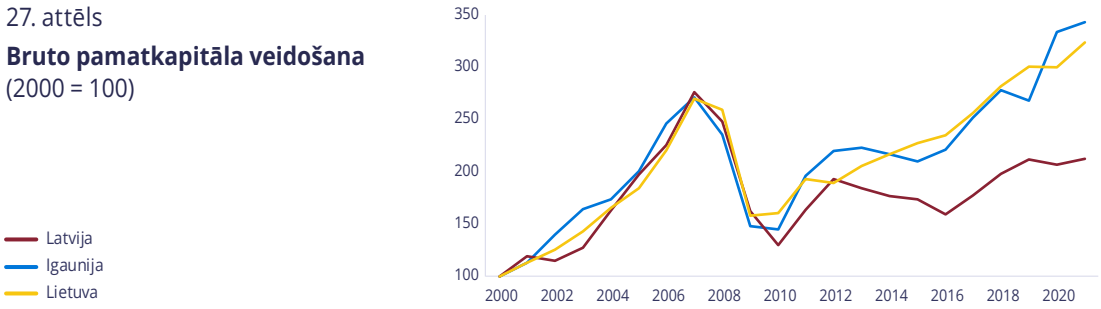

Avoti: *Eurostat*, Latvijas Bankas aprēķini.

28. attēls

Bruto pamatkapitāla veidošana privātajā un sabiedriskajā sektorā
(% no IKP)

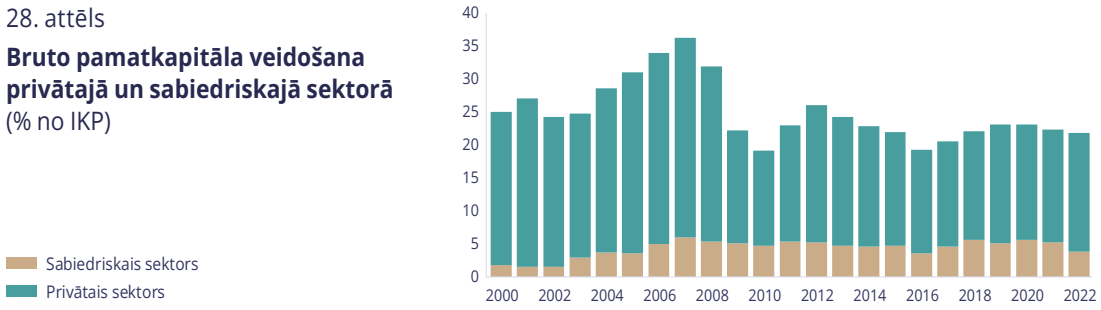

Avoti: *Eurostat*, Latvijas Bankas aprēķini.

Vājas investīciju aktivitātes iemesli var būt meklējami gan piedāvājuma, gan arī pieprasījuma pusē. Starp piedāvājuma puses faktoriem izceļami ierobežota un dārga banku finansējuma pieejamība (sk. 1. nodaļu), kā arī maz alternatīvu starp citiem finansējuma avotiem (sk. 2. nodaļu). Savukārt pieprasījuma pusē nereti tiek piesaukta zema uzņēmumu vēlme investēt vai vāja finansiālā situācija, kas liedz uzņemties jaunas saistības.[16]

Pašu uzņēmumu redzējums un lēmumi par investīciju plāniem tiek regulāri apkopoti uzņēmumu aptaujās, t. sk. EK un ECB veiktajā SAFE aptaujā un EIB investīciju aptaujā. Šo aptauju rezultāti netieši liecina, ka pēdējos 10 gados ir kritusies nevis uzņēmumu vēlme investēt vai to pieprasījums pēc finansējuma, bet gan tieši ārējā finansējuma, t. sk. banku kredītu, pieejamība, kas izraisa augošu ārējā finansējuma trūkumu.

Latvijas uzņēmumu piesaistītā ārējā finansējuma izlietojums būtiski neatšķiras no citām eirozonas valstīm (29. att.). SAFE aptauja parāda, ka gandrīz puse no respondentiem piesaistīto finansējumu novirza ilgtermiņa investīcijām un krājumu finansēšanai. Ceturtdaļa Latvijas uzņēmumu piesaista finansējumu, lai radītu jaunus produktus vai pakalpojumus, un arvien vairāk uzņēmumu izvēlas izmantot ārēju finansējumu personāla pieņemšanai darbā un apmācībai. Latvijas uzņēmumu finansējuma piesaistes iemesli nenorāda uz būtiskām atšķirībām no citām eirozonas valstīm.

[16] https://www.financelatvia.eu/news/kreditesana-lielais-vaininieks-vai-bedu-bralis/

29. attēls

Latvijas uzņēmumu finansējuma piesaistes iemesli
(% no uzņēmumiem, kas sniedza atbildes)

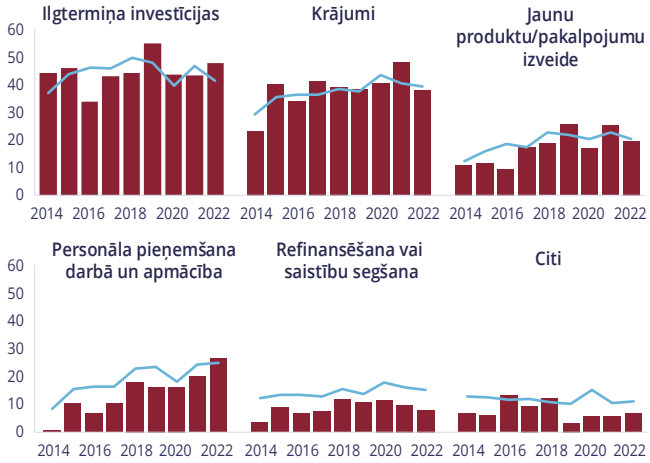

Avots: SAFE.

Kopš pievienošanās eirozonai 2014. gadā Latvijas uzņēmumu pieprasījums pēc visu veidu ārējā finansējuma, t. sk. banku kredītiem, bijis augošs. Gadu no gada to uzņēmumu skaits Latvijā, kas ir ziņojuši par augstāku pieprasījumu pēc banku kredītiem, ir pārsniedzis to uzņēmumu skaitu, kuri ziņo par pieprasījuma krišanos (30. att.). Tādējādi neto atbilžu īpatsvars ir pozitīvs, turklāt augstāks nekā eirozonā vidēji. Līdzīgas tendences ir redzamas arī pieprasījumā pēc citiem finansējuma veidiem – akciju ieguldījumiem, līzinga un citiem kredītiem. Līdz ar to uzņēmumu aptaujas liecina par samērā noturīgu uzņēmumu pieprasījumu pēc ārējā finansējuma. Par zināmu tendenču maiņu liecina ECB īstenotā banku veiktās kreditēšanas apsekojuma ceturkšņu rezultāti par 2022. gada beigām un 2023. gada 1. pusgadu – banku vērtējumā uzņēmumu pieprasījums pēc aizdevumiem ir samazinājies augstāku procentu likmju dēļ (31. att.).

30. attēls

Pārmaiņas ārējā finansējuma nepieciešamībā tā veidu dalījumā
(par finansējuma pieprasījuma palielināšanos ziņojušo uzņēmumu neto skaits; %)

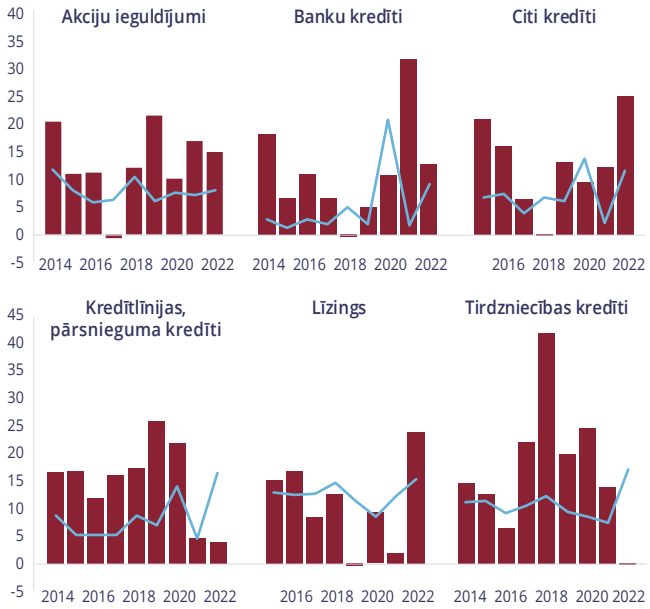

Avots: SAFE.

31. attēls

Pieprasījuma pēc aizdevumiem uzņēmumiem pārmaiņas kredītu veidu dalījumā Latvijā un eirozonā vidēji
(par pieprasījuma pēc aizdevumiem uzņēmumiem palielināšanos ziņojušo banku neto skaits; %)

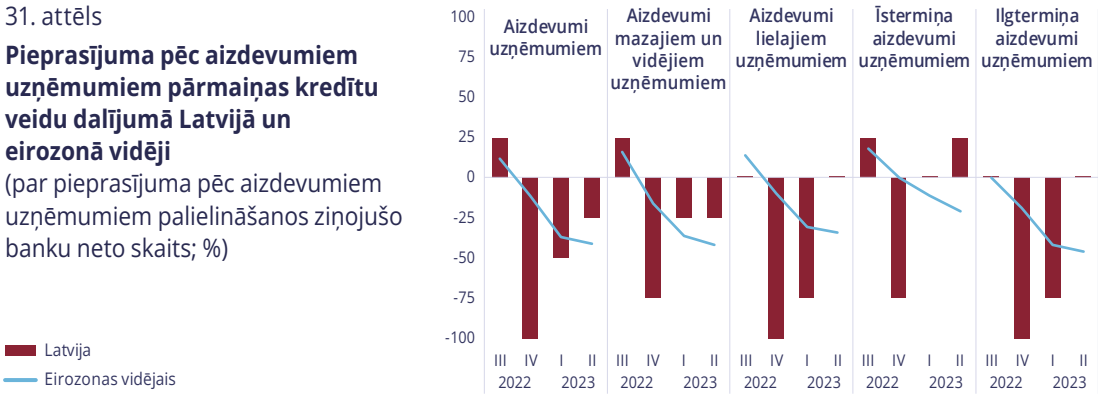

Avots: ECB īstenotais banku veiktās kreditēšanas apsekojums.

Lai gan uzņēmumi vēlas investēt, tie sastopas ar grūtībām iecerētās investīcijas finansēt. Aptuveni 60 % aptaujāto Latvijas uzņēmumu uzskata finansējuma pieejamību par šķērsli ilgtermiņa investīcijām, t. sk. 40 % aptaujāto to uzskata par lielu šķērsli (augstākais rezultāts eirozonā; 32. att.). Pozitīvāks viedoklis par finansējuma pieejamību ir uzņēmumiem Igaunijā un Lietuvā, kur aptuveni 40 % aptaujāto uzņēmumu uzskata finansējuma pieejamību par šķērsli investīcijām. Šie rezultāti norāda uz finansējuma nepieejamību kā vienu no iespējamiem cēloņiem Latvijas investīciju aktivitātes atpalicībai no kaimiņvalstīm.

32. attēls

To uzņēmumu īpatsvars, kuri finansējuma pieejamību uzskata par mazu vai lielu šķērsli ilgtermiņa investīcijām 2022. gadā
(%)

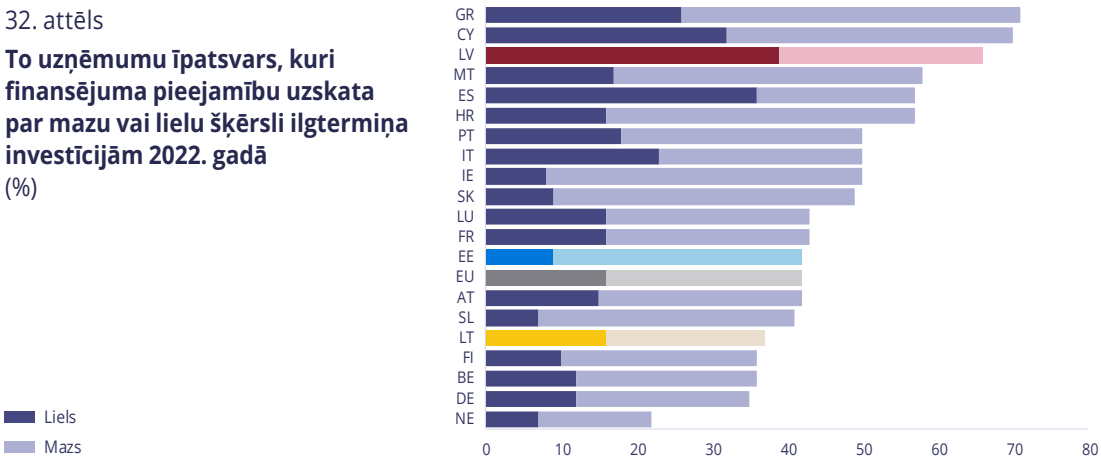

Avots: *EIB Investment Survey Country Overview 2018/2019/2020/2021/2022: Latvia/Estonia/Lithuania.*

SAFE aptaujas rezultāti liecina, ka uzņēmumu vērtējumā banku kredītu pieejamība laika gaitā ir pasliktinājusies (33. att.). Kopš 2018. gada to uzņēmumu skaits, kuri ziņo par banku kredītu pieejamības pasliktināšanos, ir lielāks par to uzņēmumu skaitu, kuri ziņo par pieejamības uzlabošanos. Līdzīga dinamika vērojama arī Lietuvā un Igaunijā. Vienlaikus eirozonā vidēji vairāk uzņēmumu ir ziņojuši par banku kredītu pieejamības uzlabošanos nekā pasliktināšanos, un tikai 2022. gadā vērojams pieejamības kritums. Salīdzinājumā ar citiem finansējuma veidiem banku kredīti bija avots, kura pieejamība Covid-19 pandēmijas laikā Latvijā saruka visvairāk.

33. attēls

Pārmaiņas ārējā finansējuma pieejamībā finansējuma veidu dalījumā

(par finansējuma pieejamības uzlabošanos ziņojušo uzņēmumu neto skaits; %)

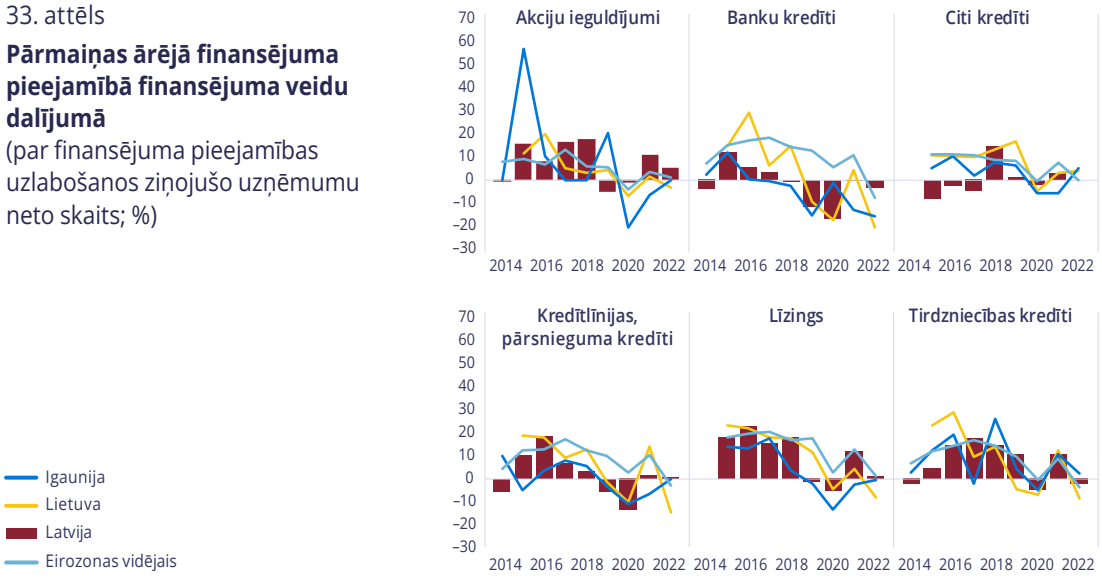

Avots: SAFE.

Augstāks pieprasījums pēc ārējā finansējuma kombinācijā ar ierobežotu pieejamību izraisa uzņēmumu finansējuma trūkumu (34. att.). Gandrīz katru gadu kopš 2014. gada kā Latvijā, tā arī pārējās Baltijas valstīs ir vērojams finansējuma trūkuma pieaugums, kas apvieno pārmaiņas finansējuma nepieciešamībā un pieejamībā[17]. Piecu gadu laikā kopš 2018. gada Baltijas valstīs par finansējuma trūkuma pieaugumu ir ziņojuši vidēji neto 8 % uzņēmumu gadā, kaut arī eirozonā šajā pašā periodā finansējuma trūkums ir galvenokārt mazinājies, pieaugot tikai Covid-19 pandēmijas, Krievijas iebrukuma Ukrainā un energoresursu cenu krīzes laikā.

34. attēls

Pārmaiņas ārējā finansējuma trūkumā*

(par finansējuma trūkuma palielināšanos ziņojušo uzņēmumu neto skaits; %)

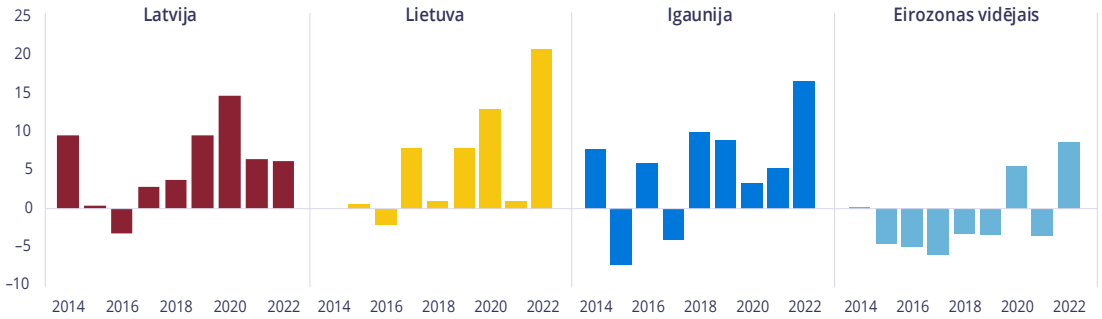

* Ārējā finansējuma trūkumu aprēķina kā vidējo svērto starpību starp ārējā finansējuma nepieciešamības un pieejamības pārmaiņām visiem ārējā finansējuma veidiem. Ja ārējā finansējuma veida nepieciešamība uzņēmumiem pieaug (samazinās) un pieejamība samazinās (palielinās), tad finansējuma veida trūkuma vērtība ir 1 (–1). Ja ir vērojams tikai vienpusējs trūkuma pieaugums, tad finansējuma veida trūkuma vērtība ir 0.5 (–0.5).

Avots: SAFE.

Uzņēmumu aptaujas sniedz tiešu sektora redzējumu par tā ekonomisko situāciju, investīciju plāniem un to īstenošanas šķēršļiem. Latvijā ir viens no lielākajiem tādu uzņēmumu īpatsvariem eirozonas valstīs, kuri uzskata finansējuma nepieejamību par lielu šķērsli ilgtermiņa investīciju veikšanai. Vienlaikus uzņēmumu nepieciešamība pēc ārējā finansējuma salīdzinājumā ar citām valstīm pieaug pat pašreizējās ekonomiskās nenoteiktības laikā, kamēr ārējā finansējuma – t. sk. banku kredītu – pieejamība ir ierobežota. Šie pretējie aspekti atspoguļojas lielākā finansējuma trūkumā, kas var būt atliktu vai pat neveiktu uzņēmumu investīciju cēlonis un kavēt Latvijas tautsaimniecības attīstību.

[17] Finansējuma trūkuma pārmaiņas tiek noteiktas, apvienojot pārmaiņas finansējuma nepieciešamībā un pieejamībā visiem finansējuma veidiem. Ja ārējā finansējuma veida nepieciešamība uzņēmumiem pieaug (samazinās) un/vai pieejamība samazinās (palielinās), tad attiecīgā finansējuma veida trūkums pieaug (sarūk).

Tomēr ar pieprasījumu pēc ārējā finansējuma vien var nepietikt, ja uzņēmumu finansiālā situācija un tādējādi arī spēja piesaistīt finansējumu ir vāja. Pieņemot lēmumu par kredīta izsniegšanu, bankas novērtē uzņēmuma spēju atmaksāt kredītu nākotnē, balstoties uz vēsturiskajiem finanšu datiem un prognozējamo uzņēmuma naudas plūsmu nākotnē.

Uzņēmumu finanšu statistika liecina, ka uzņēmumu finansiālā veselība kopš globālās finanšu krīzes ir krietni uzlabojusies, neraugoties uz vairākiem ekonomiska rakstura satricinājumiem (35. att.). Uzņēmumu pelnītspēja ir būtiski pieaugusi, parādu slogs ir gadu no gada samazinājies, un to spēja segt procentu maksājumus būtiski kāpusi.

35. attēls

Uzņēmumu rentabilitāte (peļņa pirms procentiem un nodokļiem; EBIT/apgrozījums)**, parādu slogs** (aizņemtie līdzekļi/pašu kapitāls) **un procentu maksājumu segums** (EBIT/procentu maksājumi)

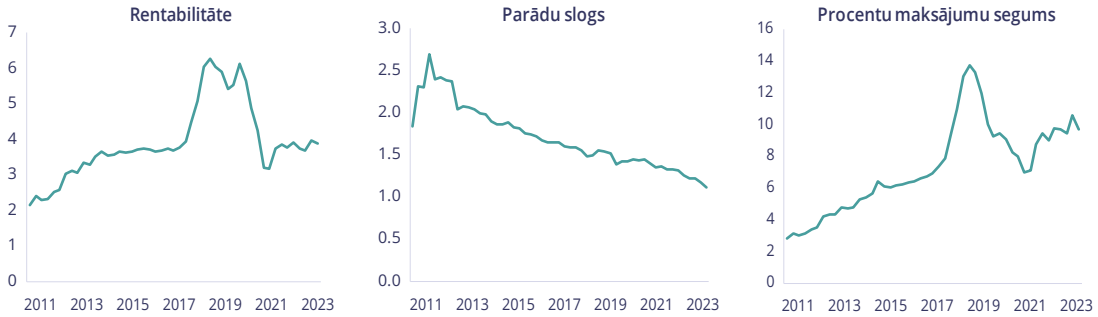

Avots: CSP.

Neraugoties uz procentu likmju kāpumu, uzņēmumu spēja apkalpot parādsaistības pagaidām nav pasliktinājusies, jo kopumā parādu slogs ir zems. Slīdošais 12 mēnešu procentu maksājumu seguma rādītājs saglabājas augsts – 9.7 (2023. gada 1. ceturksnī). Proti, peļņa pirms procentu un nodokļu samaksas ir 9.7 reizes lielāka par procentu maksājumiem. Tomēr cenu un procentu likmju spiedienam saglabājoties arī turpmāk, to uzņēmumu skaits, kuri saskaras ar finansiālām problēmām, var pieaugt.

Neraugoties uz Covid-19 pandēmiju un energoresursu krīzi, maksātnespējas gadījumu skaits ir samērā neliels. Kopš globālās finanšu krīzes ierosināto juridisko personu maksātnespējas lietu skaits ir pastāvīgi sarucis, un pašreiz ir 2–3 reizes mazāks nekā iepriekšējā gadu desmita vidū (36. att.). Lai gan 2022. gadā ierosināto juridisko personu maksātnespējas lietu skaits pieauga, jo tika atcelts pandēmijas laikā kreditoriem noteiktais aizliegums iesniegt juridiskās personas maksātnespējas procesa pieteikumu, jau 2023. gada 1. pusgadā maksātnespējas lietu skaits atkal saruka.

36. attēls

Ierosināto juridisko personu maksātnespējas lietu skaits

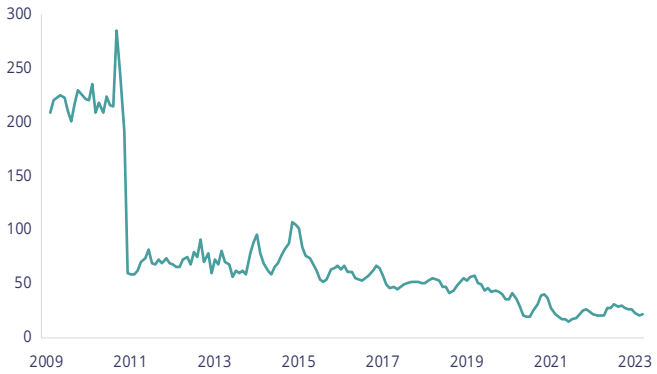

Avoti: Maksātnespējas kontroles dienests, Latvijas Atvērto datu portāls.

Tomēr vidējo finanšu rādītāju uzlabošanās neatspoguļo plašo variāciju uzņēmumu finansiālajā situācijā. Daļai uzņēmumu finansiālo situāciju pasliktina energoresursu cenu svārstības un citu izmaksu pieaugums, procentu likmju kāpums un iedzīvotāju pirktspējas sarukums. Turklāt pandēmijas laikā cietušajiem

uzņēmumiem maksātnespējas riski joprojām ir augsti. Ievainojamāki ir uzņēmumi, kuriem ir ierobežotas iespējas pārnest augstākas izmaksas uz galapatērētāju (t. sk. siltumapgādes uzņēmumi ar administratīvi regulētām cenām), kā arī lielu energoresursu cenu svārstību dēļ energoietilpīgie apstrādes rūpniecības, būvniecības un enerģētikas uzņēmumi. Vienlaikus uzņēmumu maksātnespējas riskus mazina apjomīgie valsts atbalsta pasākumi, kas īstenoti līdz 2022./2023. gada apkures sezonas beigām, un globālo energoresursu cenu samazinājums 2022. gada beigās.

Latvijas Bankas rīcībā esošie Valsts ieņēmumu dienesta (VID) dati[18] liecina, ka 2021. gadā teju katrs trešais uzņēmums Latvijā saimniecisko darbību veica ar negatīvu pašu kapitālu. Proti, uzņēmuma saistības pārsniedza tā aktīvu vērtību, jaunu saistību uzņemšanos padarot teju neiespējamu. Lai gan šādu uzņēmumu skaits joprojām ir liels, pēdējos 10 gados ir vērojamas pozitīvas tendences – uzņēmumu ar negatīvu pašu kapitālu īpatsvars ir sarucis no 41 % 2014. gadā līdz 31 % 2021. gadā.

VID dati liecina, ka uzņēmumi, kas nav saņēmuši banku kredītus, vēsturiski ir bijuši ar vājāku finansiālo situāciju – to kapitalizācija un pelnītspēja vidēji ir bijusi zemāka nekā uzņēmumiem ar banku kredītiem (37. att.). Laika gaitā šīs atšķirības ir būtiski mazinājušās, un šobrīd abu grupu mediānas teju sakrīt. Uzņēmumiem bez banku kredītiem ir vērojama arī krietni lielāka finansiālo rādītāju izkliede. Proti, starp šiem uzņēmumiem atrodama kā lielākā daļa uzņēmumu ar negatīvu pašu kapitālu un vāju pelnītspēju, tā arī liela daļa uzņēmumu ar augstākajiem pelnītspējas un kapitalizācijas rādītājiem, kas gan arī var mazināt nepieciešamību pēc ārējā finansējuma.

37. attēls

Pašu kapitāla attiecība pret aktīviem un peļņa attiecībā pret aktīviem (*Return on Assests*; ROA) uzņēmumiem ar un bez banku kredītiem
(%)

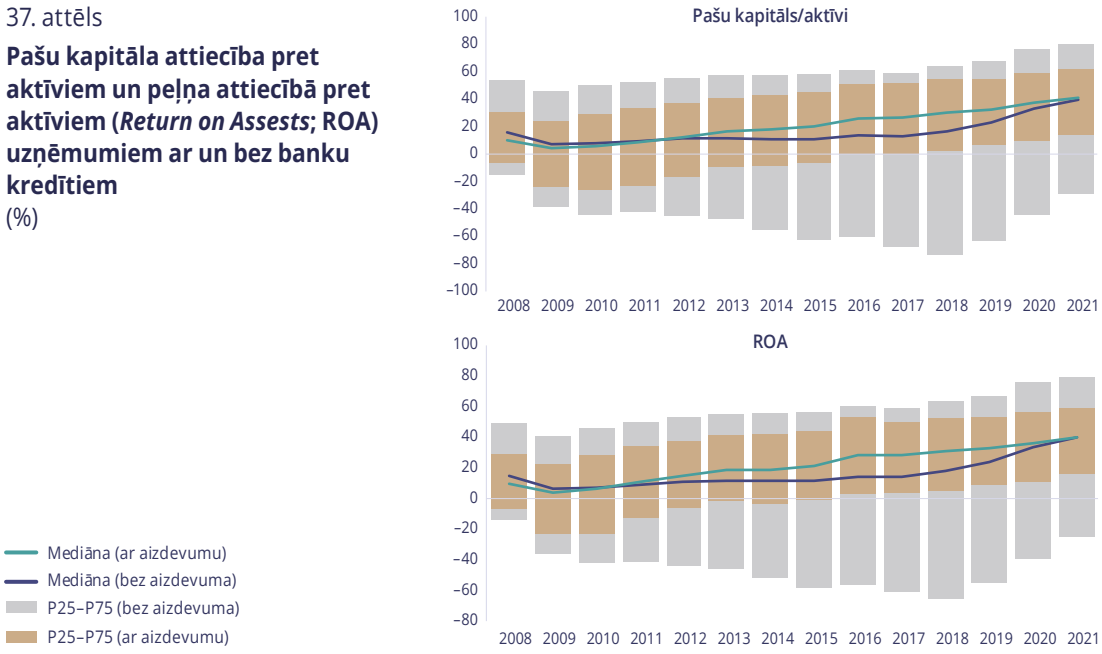

Avoti: CSP, Latvijas Bankas aprēķini.

Banku kreditēšana ir cieši saistīta ar uzņēmumu finansiālo veselību. Nozarēs, kurās lielākā daļa uzņēmumu ir ar pozitīvu pašu kapitālu, arī kredītus saņemošo uzņēmumu īpatsvars ir caurmērā augstāks (38. att.). Turpretī nozarēs, kur liela daļa uzņēmumu ir ar negatīvu pašu kapitālu, banku kredītus saņemošo uzņēmumu īpatsvars ir ļoti mazs. Zīmīgi gan, ka būtiska finansiālās situācijas uzlabošanās nozarē negarantē kredītus saņemošo uzņēmumu īpatsvara pieaugumu. VID dati liecina, ka nozares, kurās uzņēmumu ar negatīvu pašu kapitālu īpatsvars saruka visvairāk, nebūt nav tās, kurās kreditēšanas aktivitāte augusi visstraujāk (39. att.). Iespējams, vājā finansiālā situācija globālajā finanšu krīzē atspoguļojas zināmā nozaru stigmatizācijā, kas, pat neraugoties uz finansiālās situācijas uzlabošanos, liedz tām piekļūt banku kredītiem. Par to netieši liecina Latvijas Bankas veiktā analīze – aizņēmēja darbības nozare ir trešais nozīmīgākais faktors, skaidrojot kredītu procentu likmes apmēru.[19] Aizņēmēja nozare nosaka lielāku daļu procentu

[18] Dati no uzņēmumu gada pārskatiem: bilances aktīvi, bilances pasīvi, peļņas vai zaudējumu aprēķins.
[19] https://www.makroekonomika.lv/banku-procentu-likmes-uznemumiem-kas-lacitim-vedera

likmju variāciju nekā kredīta apjoms, gaidāmie zaudējumi vai uzņēmuma lielums. Tas var radīt situāciju, kad kredītspējīgiem uzņēmumiem banku kredīti nav pieejami (sk. 2. ielikumu).

38. attēls

Uzņēmumu ar pozitīvu pašu kapitālu (x ass) **un banku kredītiem** (y ass) **īpatsvars nozarēs ar vismaz 100 uzņēmumiem**
(%)

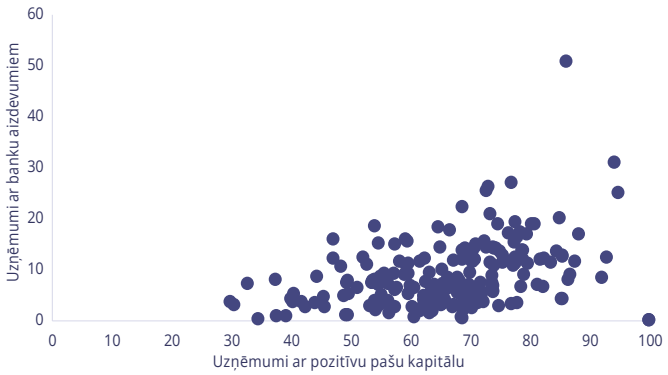

Avoti: CSP, Latvijas Bankas aprēķini.

39. attēls

Uzņēmumu ar pozitīvu pašu kapitālu (x ass) **un banku kredītiem** (y ass) **īpatsvara pārmaiņas 2012–2020 nozarēs ar vismaz 100 uzņēmumiem**
(procentu punktos)

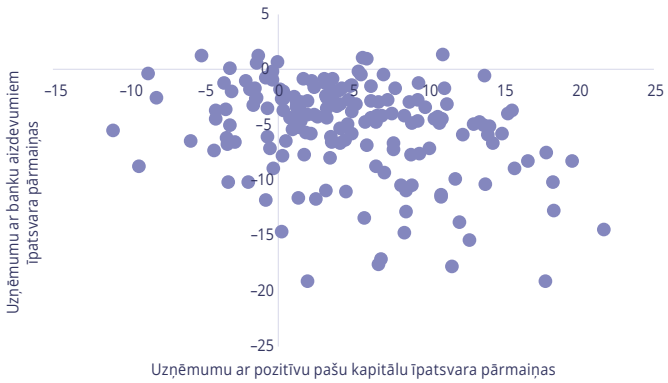

Avots: CSP, Latvijas Bankas aprēķini.

Vēl viens nozīmīgs šķērslis uzņēmumu spējai piesaistīt ārējo finansējumu ir dalība ēnu ekonomikā. To apliecina arī Latvijas Bankas analīze – uzņēmumi ar augstu aplokšņu algu varbūtību[20] banku kredītus ir saņēmuši teju trīs reizes retāk nekā uzņēmumi ar zemu aplokšņu algu varbūtību. Arī ekonometriski analizējot faktorus, kas nosaka varbūtību uzņēmumam saņemt kredītu, apstiprinās ēnu ekonomikas loma – aplokšņu algu varbūtība ir statistiski nozīmīgs faktors pat tad, kad tiek ņemti vērā dažādi uzņēmumu un nozari raksturojošie faktori.

[20] Aplokšņu algu varbūtība iegūta, izmantojot Latvijas Bankas pētījuma (Beņkovskis un Fadejeva, 2022) metodoloģiju: https://datnes.latvijasbanka.lv/papers/wp_1_2022.pdf.

2. ielikums. Cik vēl Latvijā ir kreditējamu uzņēmumu?

Latvijā 2021. gadā bija vairāk nekā 170 tūkst. uzņēmumu[21], tomēr banku kredītus saņēmusi tikai maza daļa no tiem – aptuveni 10 tūkst. (aptuveni 20 tūkst., iekļaujot līzingu). Iemesli, kāpēc pārliecinoši lielākajai daļai uzņēmumu nav banku kredītu, var būt saistīti gan ar uzņēmumu vēlmi un finansiālo spēju aizņemties, gan arī ar banku vēlmi tiem aizdot. Uzņēmumu vēlmi aizņemties un banku vēlmi aizdot ir teju neiespējami kvantificēt, taču uzņēmumu finansiālo spēju aizņemties ir iespējams novērtēt dažādos veidos. Viens no tiem – ar samērā vienkāršu dedukcijas metodi atlasot tos uzņēmumus, kuri ar lielu varbūtību nekvalificētos banku kredītiem. Šādas atlases veikšana sniegtu netiešu atbildi uz jautājumu – cik Latvijā vēl ir kreditējamu uzņēmumu?

Analīzē izmantoti VID dati par aptuveni 110 tūkst. uzņēmumu periodā no 2019. līdz 2021. gadam, aptverot lielāko daļu no uzņēmumiem (un pārliecinoši lielāko daļu aktīvu ziņā) Latvijā. Starp šiem uzņēmumiem banku kredītus saņēmuši aptuveni 10 tūkst. izlasē iekļauto uzņēmumu.[22]

Starp 100 tūkst. uzņēmumu, kuriem nav banku kredītu, teju 40 tūkst. nav bijuši ekonomiski aktīvi vai nav iesnieguši visus nepieciešamos pārskatus (trūkst informācijas par uzņēmumu darbiniekiem, apgrozījumu, pašu kapitālu vai peļņu).

Pusei no atlikušajiem 60 tūkst. uzņēmumu kredītspēju liek apšaubīt to finansiālā situācija – vai nu tiem ir negatīvs pašu kapitāls (saistības pārsniedz aktīvu vērtību), vai arī to vidējā peļņa pirms nodokļiem periodā no 2019. līdz 2021. gadam bijusi negatīva.

Atlikušie 30 tūkst. uzņēmumu ir ar pozitīvu pašu kapitālu, pelnītspējīgi un iesniedz visu nepieciešamo informāciju. Starp tiem aptuveni 5 tūkst. uzņēmumu algas ir būtiski (par vienu standartnovirzi) zemākas par to pašu nozaru uzņēmumiem, kuri jau ir saņēmuši banku kredītus. Zemas oficiālās algas var būt viens no aplokšņu algu indikatoriem. Tomēr, pat izslēdzot šos uzņēmumus, pāri paliek 25 tūkst. uzņēmumu (40. att.).

40. attēls
"Kreditējamo" uzņēmumu īpatsvars

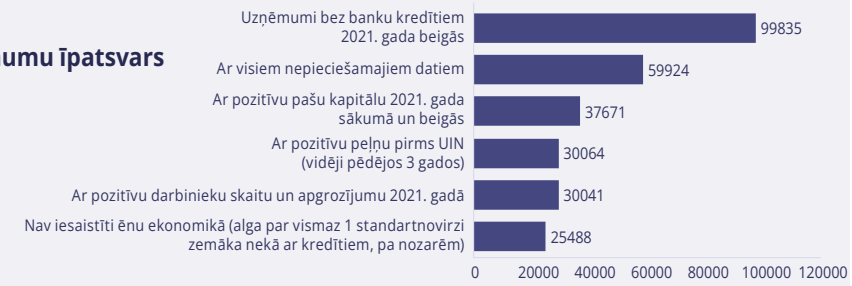

Avoti: CSP un VID dati, Latvijas Bankas aprēķini.

Protams, daļa no tiem nekvalificētos kredītiem citu iemeslu (lieluma, vecuma, īpašnieku struktūras) dēļ, turklāt ne visiem ir nepieciešamība un vēlme aizņemties. Tomēr, pat pieņemot, ka tikai trešdaļa šo uzņēmumu izpildītu visus priekšnosacījumus, tas kreditējamo uzņēmumu skaitu palielinātu aptuveni par 8 tūkst. Pieņemot, ka šo uzņēmumu kredītu apjoms (īpatsvars pasīvos) būtu līdzīgs kā esošajiem kredītņēmējiem, banku kredītportfelis varētu būt par 2 mljrd. eiro (jeb 5–6 % no IKP) lielāks nekā pašreiz.

Līdzīgs kreditēšanas potenciāls aprēķināms, izmantojot *Eurostat* sektoru kontu statistiku. Proti, pieņemot, ka Latvijā banku kredītu un pašu kapitāla attiecība uzņēmumu pasīvos atbilstu eirozonas vidējam rādītājam, izsniegto kredītu atlikums būtu aptuveni par 5 % no IKP lielāks nekā pašreiz.

Tas ļauj secināt, ka jau pašlaik ir vērā ņemams uzņēmumu kreditēšanas potenciāls, tomēr būtiskākam aktivitātes kāpumam nepieciešams turpināt uzņēmumu finansiālās veselības stiprināšanu.

[21] https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__ENT__UZ__UZS/UZS011/table/tableViewLayout1/
[22] Līzinga darījumus, kuri nav noslēgti ar bankām, datos identificēt nav iespējams.

Kopš globālās finanšu krīzes beigām Latvijas uzņēmumu pieprasījums un nepieciešamība pēc ārējā finansējuma ir stabili auguši. Arī uzņēmumu finansiālā situācija un līdz ar to spēja aizņemties ir būtiski uzlabojusies. Tas liek secināt, ka uzņēmumu segmentā vājā kreditēšanas aktivitāte ir saistāma ar ierobežoto finansējuma pieejamību (1. un 2. nodaļa), nevis uzņēmumu vēlmi un spēju aizņemties. Tomēr Latvijā vēl arvien ir samērā augsts tādu uzņēmumu īpatsvars, kuriem ir vāja finansiālā veselība (trešdaļai ir negatīvs pašu kapitāls), kas kombinācijā ar lielo ēnu ekonomikas apjomu ierobežo potenciālu palielināt kopējo nefinanšu sabiedrībām izsniegto kredītu portfeli.

4. Mājsaimniecību finansiālā situācija un pieprasījums pēc ārējā finansējuma

Atšķirībā no uzņēmumiem mājsaimniecību segmentā nepastāv plašs aptauju klāsts, no kā gūt priekšstatu par iedzīvotāju pieprasījumu un nepieciešamību pēc ārējā finansējuma. Tāpēc izmērīt un salīdzināt šos pieprasījuma puses faktorus starptautiski var tikai netieši.

Eurostat dati liecina, ka Latvijā vairāk nekā 80 % mājsaimniecību pieder savs mājoklis. Tas krietni pārsniedz vairākuma ES valstu rādītāju (41. att.). Pat ienākumu 1. kvintilē (20 % mājsaimniecību ar zemākiem ienākumiem) vairāk nekā pusei mājsaimniecību mājoklis ir īpašumā (42. att.).

41. attēls

To mājsaimniecību īpatsvars, kurām pieder savs mājoklis
(%)

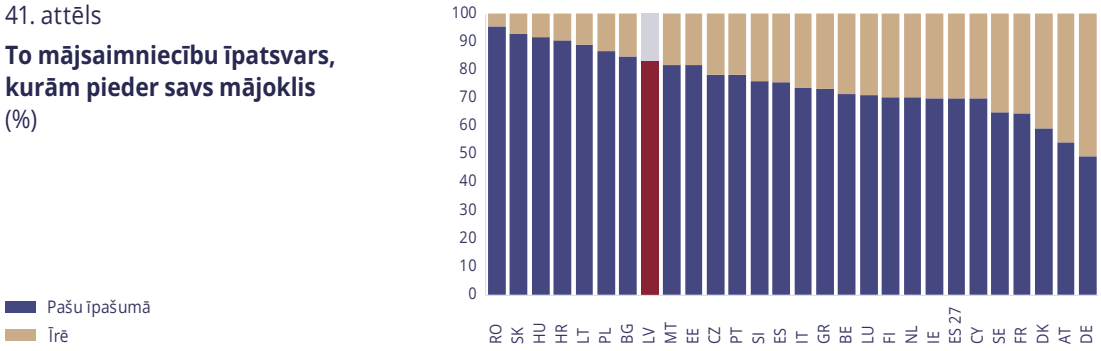

Avoti: *Eurostat*, Mājsaimniecību finanšu un patēriņa aptauja (*Household Finance and Consumption Survey*; HFCS) 2020.

42. attēls

Mājsaimniecību mājokļa statuss dažādās ekvivalento ienākumu kvintilēs 2020. gadā
(%)

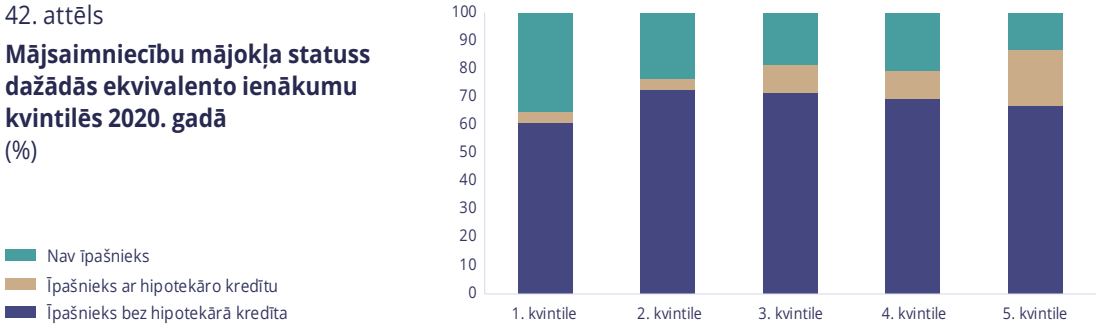

Piezīme. Ekvivalentie ienākumi ļauj savstarpēji salīdzināt dažādu lielumu mājsaimniecības. Tos iegūst, dalot mājsaimniecības ienākumus ar ekvivalento mājsaimniecības lielumu, kuru veido, izmantojot modificēto OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija) skalu – pirmajam pieaugušajam piešķirts svars 1.0, katram nākamajam mājsaimniecības loceklim vecumā no 14 gadiem – 0.5, bet katram bērnam, kas ir jaunāks par 14 gadiem, – 0.3.
Avoti: *Eurostat*, HFCS 2020.

Vienlaikus liela daļa dzīvojamā fonda ir būvētā 20. gadsimta vidū, kas laika gaitā atspoguļosies augošā pieprasījumā pēc jauniem mājokļiem, īpaši augstu energoresursu cenu apstākļos. Taču jaunu mājokļu būvniecība Latvijā ir bijusi gausa un nozīmīgi atpaliek no Lietuvas un Igaunijas. No jauna uzbūvēto mājokļu platība uz iedzīvotāju Latvijā ir aptuveni 0.2 m^2, savukārt Lietuvā un Igaunijā aptuveni 0.5 m^2 (43. att.). Arī mājsaimniecību investīciju apmērs Latvijā ir krietni zemāks nekā kaimiņvalstīs un eirozonā vidēji (44. att.).

43. attēls

No jauna uzbūvēto mājokļu kopējā platība gadā
(m² uz iedzīvotāju)

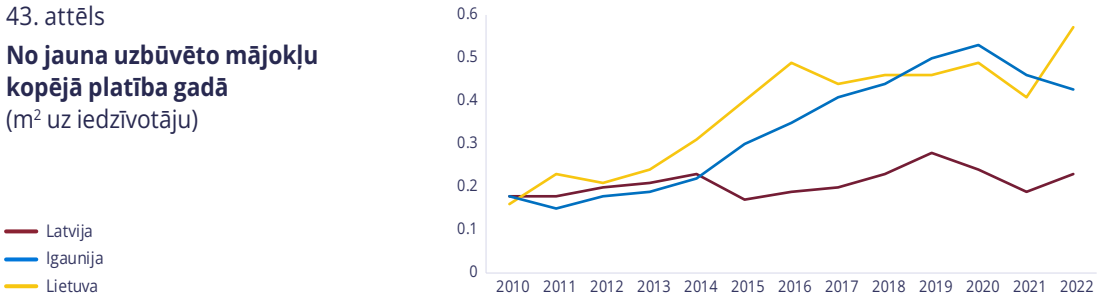

Avoti: *Eurostat*, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas statistikas biroji.

44. attēls

Mājsaimniecību investīcijas eirozonas valstīs 2021. gadā
(% no IKP)

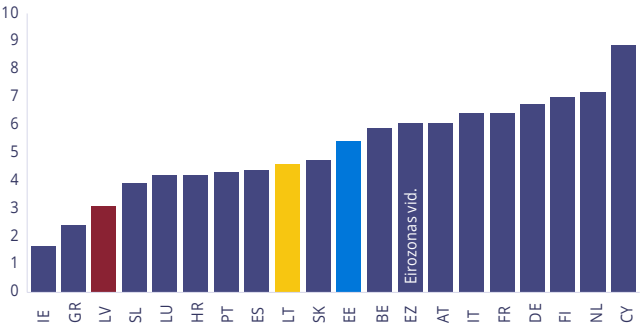

Avoti: *Eurostat*, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas statistikas biroji.

Tomēr mājokļu cenu dinamika neliecina, ka pieprasījums pēc jauniem mājokļiem būtu vājš. Gluži pretēji – jauno mājokļu cenu kāpums pārsniedz citu nekustamā īpašuma klašu cenu pieaugumu, kas varētu liecināt par augošu un noturīgu pieprasījumu. Saskaņā ar SIA "Colliers International Advisors" aplēsēm 50–52 % no Rīgā un Rīgas reģionā būvniecības stadijā esošajiem mājokļiem 2021. un 2022. gadā bija rezervēti vēl pirms to pabeigšanas. 2023. gada sākumā jaunu mājokļu pieejamības straujās pasliktināšanās dēļ rezervācijas īpatsvars samazinājās, bet joprojām bija samērā augsts – 38 %[23].

Vienlaikus mājsaimniecību finansiālā situācija un spēja uzņemties saistības ir būtiski uzlabojusies. Mājsaimniecību neto bagātība ir pieaugusi (45. att.), palielinoties mājsaimniecību aktīviem un samazinoties saistībām. Pieaudzis arī to mājsaimniecību īpatsvars, kuru ienākumi pārsniedz izdevumus, tādējādi ļaujot veidot uzkrājumus (46. att.). Labvēlīgu darba tirgus apstākļu rezultātā mājsaimniecību uzkrājumi ir noturīgi augoši. Turklāt 2022./2023. gada apkures sezonā īstenotie apjomīgie valsts atbalsta pasākumi kopumā nozīmīgi mazina cenu un procentu likmju kāpuma negatīvo ietekmi uz maksātspēju.

45. attēls

Mājsaimniecību neto bagātības sadalījums
(x ass: neto bagātība; tūkst. eiro;
y ass: mājsaimniecību īpatsvars)

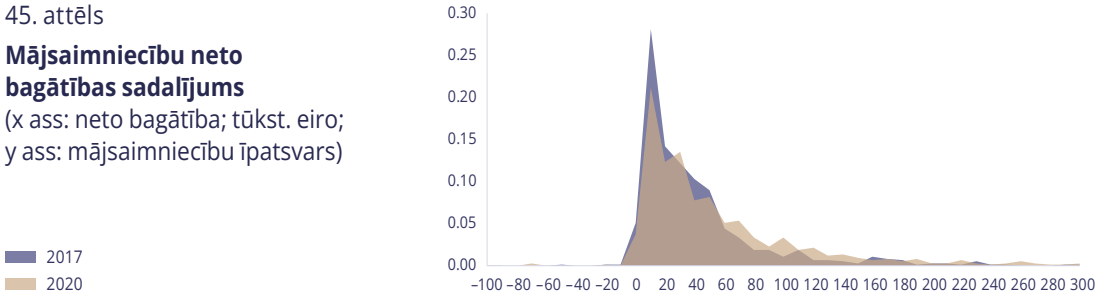

Piezīme. Neto bagātība aprēķināta kā visu mājsaimniecību aktīvu un to saistību starpība.
Avots: HFCS 2020.

[23] Sk. https://www.colliers.com/lv-lv/research/residential-market-report-2022.

46. attēls

To mājsaimniecību īpatsvars, kuru ienākumi pārsniedz izdevumus, dažādās ekvivalento ienākumu kvintilēs
(%)

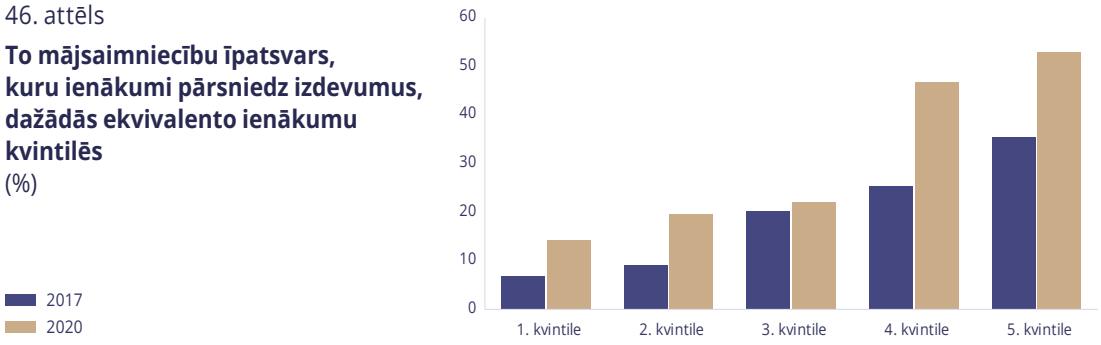

Piezīme. Ekvivalentie ienākumi ļauj savstarpēji salīdzināt dažāda lieluma mājsaimniecības. Tos iegūst, dalot mājsaimniecības ienākumus ar ekvivalento mājsaimniecības lielumu, kuru veido, izmantojot modificēto OECD skalu – pirmajam pieaugušajam piešķirts svars 1.0, katram nākamajam mājsaimniecības loceklim vecumā no 14 gadiem – 0.5, bet katram bērnam, kas ir jaunāks par 14 gadiem, – 0.3.
Avots: HFCS 2020.

Tādējādi Latvijas mājsaimniecību kredītspēja ir augsta. 2021. gadā mājsaimniecību saistību un ienākumu attiecība bija zemākā eirozonas valstīs (47. att.). Situācija gan ir mainījusies kopš 2022. gada sākuma, un nelielai daļai mājsaimniecību maksātnespējas riski pieaug, jo cenu kāpuma un augošo procentu likmju ietekmē parāda slogs nelielai daļa mājsaimniecību – aizņēmēju – var kļūt pārmērīgs.[24]

47. attēls

Mājsaimniecību saistību un ienākumu attiecība eirozonas valstīs 2021. gadā
(%)

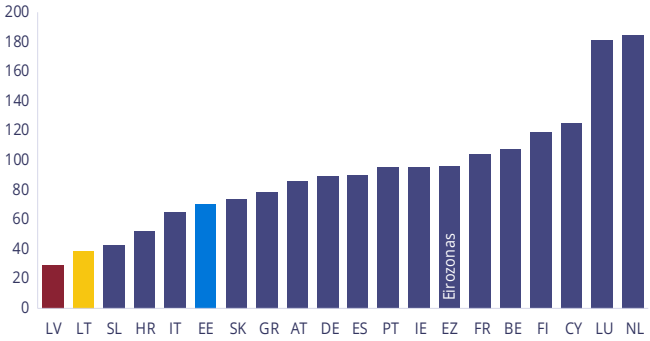

Avoti: *Eurostat*, HFCS 2020.

Mājokļu cenām 2022. gadā vidēji augot straujāk nekā algām, mājokļu pieejamība kopumā ir nedaudz pasliktinājusies, bet tā vēl arvien ir vēsturiski augstā līmenī (48. att.). Proti, vidējās algas pieaugums kopš globālās finanšu krīzes ir bijis tuvs mājokļu cenu pieaugumam, tādējādi mājokļu finansiālajai pieejamībai saglabājoties daudzmaz stabilai.

48. attēls

Mājokļu cenas un vidējās neto algas indekss
(2010 = 100)

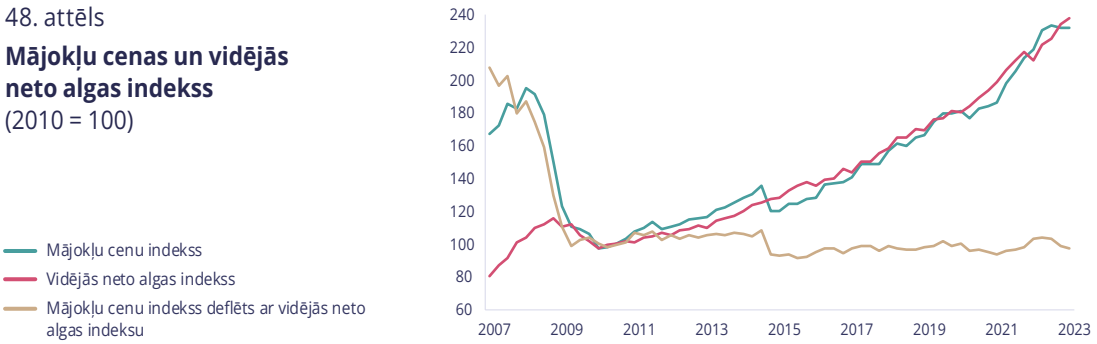

Avoti: CSP, SIA "Arco Real Estate", ECB SDW, *Chatham Financial*, Latvijas Bankas aprēķini.

Līdz Krievijas iebrukumam Ukrainā un ar to saistītajai energoresursu cenu krīzei mājokļu finansiālā pieejamība bija vēsturiski augstā līmenī. Tas liek secināt, ka vājā mājokļu tirgus attīstība, visticamāk, nebija saistīta ar pieprasījuma puses faktoriem. Atpalicību no Lietuvas un Igaunijas lielā mērā skaidro jaunu

[24] Saskaņā ar Latvijas Bankas aplēsēm EURIBOR pieauguma līdz 4.0 % un augstāku citu izdevumu dēļ līdz 13 % mājsaimniecību, kam ir mājokļa kredīta saistības, parāda apkalpošanas izmaksas var pārsniegt 40 % no mājsaimniecības neto ienākumiem (mazāk nekā 2 % no kopējā mājsaimniecību skaita).

mājokļu būvniecības zemā aktivitāte. Ja uzbūvētā jaunu mājokļu platība uz iedzīvotāju Latvijā būtu līdzīga Lietuvas vai Igaunijas rādītājiem, kreditēšanas apjoms būtu par aptuveni 6–7 % no IKP lielāks nekā pašreiz un sasniegtu Lietuvas rādītāju.[25]

Dzīvojamā fonda straujāku attīstību ierobežo vairāki apstākļi un šķēršļi. Pirmkārt, tā ir samērā ilga un smagnēja (t. sk. Valsts zemes dienesta pārslodzes dēļ) būvprojektu saskaņošanas gaita un neskaidrība par būvprojekta saskaņošanu – atbilstoši nekustamo īpašumu attīstītāju darbības praksē gūtajiem novērojumiem laiks, kas nepieciešams būvniecības dokumentācijas saskaņošanai Rīgā, ir būtiski ilgāks nekā Viļņā un Tallinā[26]. Otrkārt, lai gan mājsaimniecību finansiālā situācija kopumā ir uzlabojusies, saglabājas lielas atšķirības starp dažādu iedzīvotāju grupu pirktspēju. Jauno mājokļu cenas ir būtiski augstākas nekā padomju laika mājokļiem, un darījumi ar padomju laika mājokļiem aizvien veido lielāko daļu no mājokļu pirkuma darījumiem Rīgā. Treškārt, pastāv samērā plaša ēnu ekonomika – tā ne tikai kropļo konkurenci būvniecības nozarē, bet arī liedz ēnu ekonomikā strādājošajiem uzņemties mājokļa kredīta saistības. Ceturtkārt, mājokļu būvniecības tempu 2014. gada beigās un 2015. gadā mazināja vairāki notikumi Latvijas nekustamo īpašumu tirgū – saistībā ar Zolitūdes traģēdiju veiktie būvniecības procesa prasības pastiprinošie grozījumi Būvniecības likumā, grozījumi noteikumos par nerezidentu investīcijām nekustamajā īpašumā pagaidu uzturēšanās atļaujas iegūšanai, kā arī īslaicīga "nolikto atslēgu principa" ieviešana mājokļu kredītiem. Tāpēc, lai veicinātu kvalitatīva un pieejama dzīvojamā fonda pieaugumu, nepieciešama arī strukturālo nepilnību risināšana.

Vienlaikus zināma ietekme, kas noteikusi vāju mājokļu tirgus aktivitāti, ir bijusi arī kredītu cenai un pieejamībai. Latvijā pat visdrošāko mājokļa kredītu procentu likmes ir daudz augstākas nekā vidējās kredītu procentu likmes vairākumā citu eirozonas valstu (sk. 1. nodaļu). Tas ierobežo mājsaimniecību vēlmi uzņemties saistības. Tāpat uzskatāma problēma ir kredītu pieejamība reģionos. Rīgas un Pierīgas reģionā mājokļa kredītu atlikums 2020. gadā bija aptuveni 16 % no teritoriju IKP[27], taču citos Latvijas reģionos tas bija krietni mazāks – Latgalē tikai 3 % no novada IKP (49. att.). Turklāt reģionālās atšķirības mājokļu kreditēšanā pēdējos gados būtiski pieaugušas.

49. attēls

Mājsaimniecībām izsniegto kredītu mājokļa iegādei atlikums 2020. gadā
(% no teritorijas IKP)

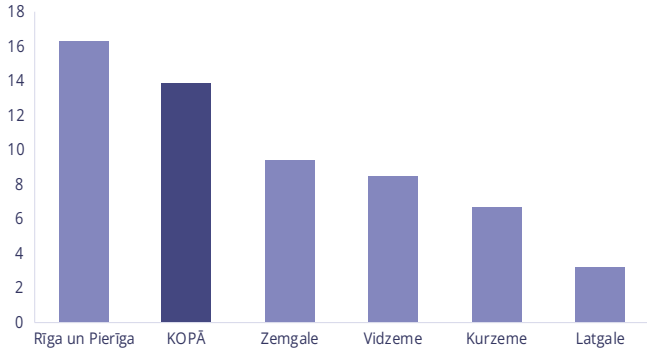

Avots: Latvijas Banka.

[25] Aprēķinā pieņemts, ka uzbūvēto mājokļu platība Latvijā būtu sekojusi Lietuvas un Igaunijas vidējam rādītājam kopš 2015. gada. Pieņemts arī, ka šo mājokļu vidējā cena atbilstu jauno mājokļu cenai attiecīgajā gadā un ka puse no šiem mājokļiem tiktu iegādāti ar kredītu palīdzību.

[26] Būvniecības process Latvijā ir ilgāks un smagnējāks nekā pārējās Baltijas valstīs arī saskaņā ar Pasaules Bankas veikto *Doing Business* novērtējumu. Lai gan novērtējums nav pieejams par pēdējiem pāris gadiem, vairāku iepriekšējo gadu (t. sk. 2020. gada) *Doing Business* Latvijas vērtējumi atpaliek no pārējām Baltijas valstīm un no reģionālā vidējā rādītāja būvatļauju saņemšanas un iespējas izveidot jaunu elektrības pieslēgumu kategorijās un no pārējām Baltijas valstīm – arī īpašumu reģistrācijas kategorijā.

[27] Starptautiskā salīdzinājumā tas vērtējams kā zems rādītājs. Pēdējie pieejamie reģionu IKP dati ir par 2020. gadu.

Secinājumi

Kopš globālās finanšu krīzes viena no Latvijas tautsaimniecības redzamākajām problēmām ir bijusi ierobežota finansējuma pieejamība.[28] Tā ir vājinājusi investīciju aktivitāti, ekonomisko izaugsmi un tāpēc arī dzīves līmeņa tuvināšanos eirozonas valstu vidējam rādītājam. Izpratne par faktoriem, kas ierobežojuši finansējuma pieejamību Latvijā pēdējo 10–15 gadu laikā, ir viens no priekšnoteikumiem, lai, pieņemot uz analīzi balstītus lēmumus, uzlabotu situāciju nākotnē.

Finansējuma piesaiste Latvijā galvenokārt notiek ar banku starpniecību. Tāpēc liela loma finansējuma pieejamības sarukumā bijusi vājai kreditēšanas aktivitātei. Kopš globālās finanšu krīzes izsniegto kredītu apjoms ir sarucis vairāk nekā trīskārt un pašreiz ir otrais zemākais eirozonas valstu vidū.

Viens no zemās kreditēšanas aktivitātes iemesliem ir banku konservatīvā attieksme, kas izpaužas stingros kreditēšanas nosacījumos un salīdzinājumā ar pārējām eirozonas valstīm nepievilcīgā kredītu cenā.

Kredītu procentu likmes Latvijā un Baltijas valstīs kopumā jau ilgstoši ir bijušas starp augstākajām eirozonā teju visos kreditēšanas segmentos. Turklāt augstās kredītu procentu likmes nevar izskaidrot ne ar dārgāku finansējuma piesaisti pašām bankām, ne arī būtiski vājāku kredītu kvalitāti. Gluži pretēji – kopš globālās finanšu krīzes Latvijas uzņēmumu un mājsaimniecību finansiālā veselība ir krietni uzlabojusies un to spēja segt saistības ir būtiski labāka nekā pirms 10 gadiem, neraugoties uz ekonomiska rakstura satricinājumiem, kas pieredzēti pēdējos gados, t. sk. saistībā ar Covid-19 pandēmiju un Krievijas iebrukumu Ukrainā.

Minētie apstākļi netieši norāda uz samērā augstu procentu likmju uzcenojumu, ko apstiprina arī fakts, ka Latvijā pat visdrošāko mājokļa kredītu procentu likmes ir daudz augstākas nekā vidējās kredītu procentu likmes vairākumā citu eirozonas valstu.

Šāds līdzsvara stāvoklis izveidojies samērā augstas kredītu tirgus koncentrācijas apstākļos. Tirgus segmentācija un ierobežota konkurence atspoguļojas ne tikai augstās kredītu procentu likmēs, bet arī citās kredītņēmējam nelabvēlīgās sekās – relatīvi zemās noguldījumu procentu likmēs, augstā mainīgo kredītu procentu likmju īpatsvarā un zemā pārfinansēšanas darījumu apjomā.

Lai gan bankas nav vienīgais ārējā finansējuma avots, samērā vāji attīstītais kapitāla tirgus ierobežo uzņēmumu iespējas piesaistīt finansējumu citviet. Akciju tirgus kapitalizācija un kotēto uzņēmumu skaits ir ļoti mazs salīdzinājumā ar pārējām ES valstīm un atpaliek arī no Lietuvas un Igaunijas. Arī obligāciju tirgū aktivitāte ir zema. Diezgan nozīmīga loma finansējuma pieejamībā ir līzinga sabiedrību un Altum pakalpojumiem. Tomēr pakalpojumu specifikas dēļ to apjomi uz kreditēšanas fona ir mazi.

Tikmēr uzņēmumu aptaujas liecina, ka to pieprasījums un nepieciešamība pēc ārējā finansējuma kopš globālās finanšu krīzes ir palielinājušies. Tas liek secināt, ka uzņēmumu segmentā sarūkošā kreditēšanas aktivitāte ir lielā mērā saistāma ar ierobežoto finansējuma pieejamību, nevis uzņēmumu vēlmi un spēju aizņemties. Proti, fakts, ka vienlaikus ar uzņēmumu finansiālās situācijas uzlabošanos ir vērojams kreditēšanas aktivitātes kritums, liecina par kredītu pieejamības pasliktināšanos. Neapšaubāmi – samērā augsts tādu uzņēmumu īpatsvars, kuriem ir vāja finansiālā veselība, un plaša ēnu ekonomikas izplatība ierobežo Latvijas uzņēmumu iespējas uzņemties tik lielu saistību apmēru kā citviet eirozonā, tomēr šie apsvērumi nespēj izskaidrot pēdējos 10 gados pieredzēto gauso uzņēmumu kreditēšanas dinamiku.

Mājsaimniecību finansiālā situācija un spēja uzņemties saistības ir krietni uzlabojusies, tomēr tas nav atspoguļojies būtiskā mājokļu kreditēšanas aktivitātes kāpumā. Jaunu mājokļu būvniecības apjoms ir daudz mazāks nekā Lietuvā un Igaunijā, un tā iemesli meklējami vairākās strukturālās nepilnībās, piemēram, ar būvniecības procesu saistītajos birokrātiskajos šķēršļos, kā arī samērā augstajās kredītu procentu likmēs un kredītu nepieejamībā reģionos.

[28] Problēmas esamība vairākkārt uzsvērta gan Latvijas Bankas, gan arī starptautisko institūciju ziņojumos. Piemērus skatīt https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/2022-european-semester-country-report-latvia_en.pdf un https://www.makroekonomika.lv/makroekonomisko-norisu-parskats-2021-gada-septembris.